

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Uusima aja osakond

Roman Kasak

**Kommunistlikud parteid külma sõja aegses Lääne-Euroopas ning nende võimalikud
sidemed Nõukogude Liiduga**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Olaf Mertelsmann

Tartu 2019

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Lääne-Euroopa kommunistlike parteide iseloomustus ning poliitiline positsioon koduriigis	6
1.1 Itaalia Kommunistlik Partei	6
1.2 Prantsusmaa Kommunistlik Partei	12
1.3 Lääne-Saksamaa Kommunistlik Partei	16
1.4 Suurbritannia Kommunistlik Partei	17
1.5 Belgia, Madalmaade ja Luksemburgi kommunistlikud parteid	18
2. Lääne-Euroopa kommunistlike parteide kontaktid, sõltuvus ning läbisaamine Nõukogude Liiduga	21
2.1 Osaline autonoomia 1944–1947 ja oletatavad riigipöördeksed	21
2.2 Stalinismiperiood ja Kominform 1947–1956	29
2.3 Suhete muutumine ning 1956. aasta murrangulised sündmused	34
2.4 Paigalseis 1956–1968 ja rahastamine Nõukogude Liidust.....	37
2.5 Praha kevad, eurokommunism ja suhete hääbumine Moskvaga.....	39
Kokkuvõte	41
Kasutatud allikad ja kirjandus	42
Summary	46
Lisad	48

Sissejuhatus

Külma sõja lõpu ning idabloki kokkuvarisemise juures leidis 1980. aastate lõpus ning 1990. aastate alguses veel teinegi oluline, kuid tunduvalt varjatud muutus aset. Nimelt kadusid või marginaliseerusid Lääne-Euroopa poliitmaastikul samal ajal ka kommunistlikud parteid, mis varasemalt aastakümneid osades riikides küllaltki edukalt tegutsenud olid. Kogu külma sõja vältel toimetasid need erakonnad legaalselt demokraatlikes riikides ning olid sellega omanäoliseks nähtuseks Lääne-Euroopa poliitikas.

Antud uurimuses nähakse veel väljakujuneva Lääne-Euroopa piirkonna all seitset riiki: Itaalia, Prantsusmaa, Lääne-Saksamaa, Suurbritannia, Madalmaad, Luksemburg ja Belgia. Valitud riigid täidavad nimelt kolme, autori seatud, olulist kriteeriumit. Esiteks eksisteeris kõikides eelloetletud riikides demokraatia, kuigi selle eri versioonid võisid, sõltuvalt riigist, kergelt eristuda. Teiseks kuulusid need riigid, kuigi said liikmeteks erinevatel aastatel, Euroopa Sõe- ja Teraseühendusse, mis Lääne-Euroopa, kui iseseisva ja eristuva piirkonna väljakujunemisele kaasa aitas. Kolmandaks kuulusid riigid ka NATO-sse, mis neid külma sõja ajal USA ja läänemaailmaga sidus ning seetõttu kommunistlikule idablokile otseselt vastanduma pani. Muidugi eksisteeris kommunistlikke parteisid ka väljaspool käsitletavaid riike, nagu näiteks Hispaanias, Austrias või Kreekas, kuid antud riigid ei täida eespool mainitud kriteeriume, mis uurimuse piiritlemiseks seatud olid. Lisaks on uurimuse fookuseks, läbivalt töö vältel, suuresti eelkõige Itaalia ja Prantsusmaa kommunistlikud parteid, kuna need olid Lääne-Euroopas tuntavalt kõige suuremad ning püsisid enda vastavate koduriikide poliitikates, erinevalt mitmetest vennasparteidest, tunduvalt kauem relevantsete poliitiliste jõududena.

Käesoleva töö eesmärgiks on analüüsida, missugused olid Lääne-Euroopa kommunistlike parteide sidemed Nõukogude Liiduga ning kuidas need eri perioodidel muutuda ja areneda võisid? Kui tähtsateks partneriteks olid Moskvale Lääne-Euroopas tegutsevad kommunistid ning kui palju sõltusid viimased Nõukogude Liidust? Lisaks keskendutakse olulisel määral ka 1947. aasta sündmustele, mille tulemusel mitmed eri Lääne-Euroopa riikides tegutsenud kommunistlikud parteid valitsuskoalitsioonidest välja heideti. Mis olid toimunu tagamaad?

Nüüdisaegse uusima aja historiograafilises kontekstis on Lääne-Euroopas tegutsenud kommunistlikud liikumised sageli ajalookirjutuse varju jäänud. Selle asjaolu tõttu pärinevad kõige mahukamad teosed teemast enamasti külma sõja aegsest ajalooperioodist, mil parteid veel aktiivselt tegutsesid. Seetõttu tuleb valitud kirjandusse ettevaatlikkusega suhtuda, kuna

võib, oma kaasaja poliitiliste olude tõttu, rohkem ideoloogiliselt kallutatud olla. Seda siis vastavalt, kas angloameerika koolkonna poolt, kes teemasse süvenesid, et enda vaenlast tundma õppida või kommunismi sümpatisaatorite tõttu¹. Itaalia vasakpoolsetest on põhjalikumaid inglisekeelseid teoseid Alexander J De Grand ja Donald Sassoon koostanud². Prantsusmaa Kommunistlikust Parteist on aga ka politoloogid nagu R. W. Johnson kirjutanud³.

Suure tõenäosusega kõige ülevaatlikum ning Lääne-Euroopa kommunistlike parteide arengut ja poliitilist suunda analüüsiv teos pärineb aga Saksa ajaloolaselt Klaus Kellmannilt, kes enda raamatus kõikide, idablokist välja jäävate, Euroopa riikide kommunistlikest jõududest kirjutab⁴. 21. sajandil on antud temaatikat, läbivalt enda erinevates publikatsioonides, ka briti ajaloolased Tony Judt ja ning Nõukogude Liidu ajaloole keskendunud Robert Service käsitlenud. Tõenäoliselt kõige konkreetsemalt on praegusaegsetest uurijatest aga Itaalia ajaloolane Maud Bracke teemaga tegelenud, kes enda teostes ortodoksuse ning internatsionalismi terminid kasutusele võtab. Mõistetest esimene näitab ühe kommunistliku partei konservatiivsust ja paindumatust muutuda ning teine selle rahvusvahelist tegutsemist, mis sageli riiklike huvidega põrkus⁵. Eesti ajaloolaste hulgas ei ole Lääne-Euroopa kommunismile siiani märkimisväärset tähelepanu suunatud.

Metodoloogiliselt analüüsitakse esmalt Lääne-Euroopa riikide valimistulemusi ning kommunistlike parteide ajalugu, et selle tulemusel ettekujutus nende poliitilisest mõjust luua. Veel vaadeldakse Nõukogude Liidu suhtumist Lääne-Euroopa kommunistidesse, mille põhjal järeldusi luuakse. Oluliseks allikaks on seejuures lääneeurooplastest parteijuhtide ning Moskva omavaheline suhtlus ning rahaline toetus. Lisaks vaadeldakse mõjukamate Lääne-Euroopa kommunistlike parteide ideoloogilisi erisusi ning suunda. Võrdluse abil on võimalik Lääne-Euroopa kommunistide ning idabloki kommunistide suurimaid sarnasusi ja erisusi esile tõsta ja sellest järeldusi luua. Allikana kasutatakse seejuures eri Lääne-Euroopa kommunistlike parteide esimeeste sõnavõtte ja tekste.⁶

¹ Bracke, Maud. Which Socialism? Whose Détente?: West European Communism and the Czechoslovak Crisis, 1968. New York: Central European University Press, 2007, lk 7.

² Fantoni, Gianluca. After the Fall: Politics, the public Use of History and the Historiography of the Italian Communist Party, 1991-2011 – Journal of Contemporary History, 2014, kd 49, nr 4.

³ Johnson, R.W. The Long March of the French Left. London: Palgrave Macmillan, 1981.

⁴ Kellmann, Klaus. Die kommunistischen Parteien in Westeuropa : Entwicklung zur Sozialdemokratie oder Sekte? Stuttgart: Klett-Cotta, 1988, lk 109.

⁵ Bracke. Which Socialism? Whose Détente?

⁶ Togliatti, Palmiro. Pozzoli, Claudio (koostaja). Reden und Schriften: eine Auswahl. Frankfurt am Main: Fischer, 1967.

Struktuurselt jaguneb käesolev uurimus kahte suurde peatükki, nende vastavate alateemadega. Töö esimeses osas antakse ülevaade seitsmest Lääne-Euroopa kommunistlikust parteist, nende tegemistest, saavutustest ja olemusest enda vastava koduriigi sisepoliitikas. Teises ning uurivamas osas analüüsitakse nende parteide suhtlust Nõukogude Liiduga. Ideoloogilisi arenguid ja nende potentsiaalseid mõjusid. Kommunistliku Informatsioonibüroo (Kominform) tekkimist ja selle organisatsiooni mõju rahvusvahelisele kommunismiliikumisele. Eurokommunismi käsitlemine toimub lühidalt, kuna selle idee algus ning initsiaatorid pärinesid uurimisvälisest Hispaania riigist⁷ Lisaks arutletakse, mispärast ning kas kommunistide väljaheitmine eri Lääne-Euroopa riikide valitsustest oli õigustatud ning kuidas Nõukogude Liit ning Ameerika Ühendriigid seda, Lääne-Euroopa kommunistlike parteide jaoks olevat, võtmesündmust mõjutasid.

⁷ Steinkühler, Manfred. Eurokommunismus im Widerspruch: Analyse und Dokumentation. Köln: Wissenschaft und Politik, 1977.

1. Lääne-Euroopa kommunistlike parteide iseloomustus ning poliitiline positsioon koduriigis

1.1 Itaalia Kommunistlik Partei

Kindlalt Lääne-Euroopas kõige suurema ning poliitilises sfääris kõige kauem relevantsena püsinud kommunistliku parteina paistab silma *Partito Comunista Italiano* ehk Itaalia Kommunistlik Partei (IKP). Itaalias valiti 1946. aasta 2. juunil toimunud üldise referendumi tulemusel vabariiklik kord, mille poolt hääletas 54,2% valijaid, eelistades seda selgelt monarhismile, mis referendumil samuti valikuks oli⁸. Sarnaselt Prantsusmaa, Belgia ning Luksemburgi kommunistlike parteidega oli ka IKP riigi esimeses, peale Teist maailmasõda moodustatud ajutises valitsuses. 1946. aasta Itaalia Põhiseadusliku Kogu valimistel saatis vasakjõude küllaltki suur edu. IKP sai küll vaid 19% häältest, kuid nad tegid tihedat koostööd ning olid sisuliselt partnerid küllaltki radikaalse sotsialistliku parteiga, mis kogus 20,7% häältest. Kristlikud Demokraadid võitsid küll valimised, saades 35,2% häältest, kuid radikaalsemate vasakjõudude koostöö korral oleksid nad viimastele ikkagi alla jäänud⁹.

Itaalia vasakäärmuslaste edu selgitamisel tuleb arvestada mitme faktoriga. Kõigepealt oli kommunistide enda suhtumine riigivalitsemisse küllaltki koostööaldis. Vähemalt enne 1947. aasta septembrit oli IKP eesmärk luua endale Itaalias suhteliselt laiahaardeline aluspind ning seekaudu legaalselt võimule saada. Seejuures ei lastud ennast häirida asjaolust, et riiki ja alles väljakujunevat süsteemi pidas partei juhtkond tegelikult juba kapitalistlikuks¹⁰. IKP oli juhtkonna väitel nõus igasuguses valitsuses koostööd tegema, lubades valitsusse saamisel kaitsta väikest ja keskmist eraomandit ning loobuda katsest kehtestada Itaalias üheparteisüsteem¹¹. Kommunistliku partei liikmed olid esindatud peaaegu kõikides riigis eksisteerivates ühingutes ning organisatsioonides. Kõige parema näitena võib siinkohal esile tuua riigi ühe suurima riikliku ametiühingu *Confederazione Generale Italiana del Lavoro* ehk Itaalia Üldise Töökongföderatsiooni, kus kommunistid sageli juhtivatel kohtadel asusid ning Kristlike Demokraatidega kuni 1948. aastani koostööd tegid¹².

⁸ Ginsborg, Paul. A History of Contemporary Italy: Society and Politics 1943 – 1988. London: Penguin Books, 1990, lk 98.

⁹ Samas, lk 99.

¹⁰ De Grand, Alexander J. The Italian Left in the Twentieth Century: A History of the Socialist and Communist Parties. Indianapolis: Indiana University Press, 1989, lk 87 – 88.

¹¹ Kellmann. Die kommunistischen Parteien in Westeuropa, lk 109.

¹² De Grand. The Italian Left in the Twentieth Century, lk 101 – 102.

Lisaks sellele oli IKP eripära, võrreldes paljude teiste Lääne-Euroopa kommunistlike parteidega asjaolu, et partei eesotsas olid alates selle algusaegadest olnud haritlased. Kuulus Itaalia filosoof ning teoreetik Antonio Gramsci oli 1920. aastatel üks partei asutajaliikmetest, kelle mõjuvõimsaid teoseid partei sisuliselt koheselt pärast sõda propaganda eesmärkidel levitama hakkas¹³. Veel omas Itaalia intellektuaalses maailmas suurt mõjuvõimu oma liberaalsete, kuid samas antifašistlike vaadetega ka Benedetto Croce. Croce teosed ei toetanud küll otseselt marksistlikku mõtteviisi, kuid samas mõõnis ta, et liberalism ei tähenda kohe majandus- ja sotsiaalpoliitika ümberkorraldamist vabaturumajanduse ja *laissez-faire'i* põhimõtete¹⁴. Teekond seesugusest antifašismist marksismini ei olnud pikk. Olla „poolenisti Croce ja poolenisti Stalin“ oli isegi rahva seas populaarse IKP peasekretäri Palmiro Togliatti üks lööklausetest¹⁵. Partei soodustas seega haritlasi oma ridadesse tulema. Intelligentsi suhtuti juhtkonnas lugupidavalt ning ennast reklaamiti kui sotsiaalsete ja poliitiliste reformide läbiviijat. Teadlaste ja haritlaste kuulumine parteisse aitas igati sellist austusväärset mainet kindlustada.

Samuti ei tasu alahinnata ka ajaloolisi ja sotsiaalseid põhjuseid, mis ka andsid oma panuse IKP populaarsuse suurenemisse. Itaalias oli ajaloolistel põhjustel välja kujunenud tugev sotsialistlik baas. Riik oli suhteliselt vaene, mis ajendas igapäevast kapitalismikriitikat. Oli mitmeid investeeringuid, kus riik kapitali suunas ning pigem suurtesse tööstusettevõtetesse panustas, mille tagajärjel aga paratamatult jäid tagaplaanile tarbekaupade tootmine ja elamuehitus¹⁶. Samas esines valdkondi, kus Itaalia majandus ennast küllaltki paljulubavana näitas. Suuremad eksporditööstused, nagu näiteks tekstiilitööstus, teenisid pärast sõda tublisti kasumit, kuna nende konkurendid Põhja-Euroopas kannatasid sõja ajal rohkem. Valitsus ise oli näiteks valuutakontrolli suhtes järeleandlik, mis aitas kaasa spekulatsioonile. Sõjajärgse Itaalia Panga presidendiks ja eelarveminiistriks klassikaline liberaal Luigi Einaudi, kes tugevalt seisis doktriinilise vabaturumajanduse eest. Kõige selle tulemusel oli Itaalias riigi sekkumist majandusse esimestel sõjajärgsetel aastatel tegelikul väiksem, kui enamikes Lääne-Euroopa maades¹⁷.

¹³ Buttigieg, Joseph A. The Legacy of Antonio Gramsci. – boundary 2 1986 Duke University Press, kd 14, nr 3, lk 9.

¹⁴ Salvadori, Massimo (koostaja). European Liberalism. New York: John Wiley & Sons, 1972, lk 149.

¹⁵ Judt, Tony. Pärast sõda: Euroopa ajalugu 1945. aastast. Tallinn: Varrak, 2007, lk 223 – 224.

¹⁶ Samas, lk 86.

¹⁷ Duggan, Christopher. A Concise History of Italy. Cambridge: Cambridge University Press, teine trükk, 2014, lk 254.

1947. aasta mais visati aga kommunistid Kristlike Demokraatide esimehe ning valitsusjuhi Alcide De Gasperi eestvedamisel valitsusest välja. Seesuguse otsuse kujunemisele aitas kaasa poliitiliselt pingeline olustik, mille oli tekitanud 1. mail ehk töörahva pühal Sitsiilia saarel aset leidnud võimalike poliitiliste tagamaadega veresaun, kus 11 kommunistide toetajat maffiarünnakus tapeti¹⁸. Kommunistide valitsusest väljaarvamise otsustavam põhjus peitus aga suuremas, kuid varjatumas geopoliitilises mängus. Nimelt kartsid Ameerika Ühendriigid kommunistide populaarsuse tõttu potentsiaalselt nende juhitava vasakvalitsuse teket Itaalias. Seetõttu mõjutas USA tugevalt De Gasperi otsust arvata kommunistid valitsusest välja, keeldudes vastasel korral Itaaliale Marshalli plaani kaudu majanduslikku abi andmast¹⁹.

1948. aastal toimunud esimesed Itaalia Vabariigi valimised olid äärmiselt polariseerunud ning IKP ja Kristlike Demokraatide vahel leidis aset kindel vastandumine. Kuigi kommunistlik partei tegutses enne valimisi riigis mõõdukalt ning ei otsustanud rahva pahameelt ja pettumust revolutsioonilise riigipöörde jaoks ära kasutada, hindasid mitmed Lääne vaatlejad olukorda riigis ebastabiilseks²⁰. Kommunistide väliselt usutavad eesmärgid nagu varade ümber jagamine ning võrdsuse ja demokraatlike õiguste garanteerimine näisid puuduste all kannatavatele lääneeurooplastele meeldivat. Paar kuud enne valimisi, 1948. aasta veebruaris, oli Nõukogude Liit Tšehhoslovakkias riigipöörde teel endale sobiva valitsuse ametisse seadnud, mis Ida ja Lääne suhete pingestumisele kaasa aitas²¹. Seesuguses olukorras näis IKP võit läänejõududele muidugi halvima stsenaariumina eesseisvatel alamkoja valimistel.

Valimistulemus ise oli aga suur kergendus USA-le. Kristlikud Demokraadid said Itaalia proportsionaalses valimissüsteemis peaaegu pool kõikidest häältest, kommunistide ja radikaalsemat sotsialismi esindava Itaalia Sotsialistliku Partei (ISP) ühisnimekiri pidi aga leppima 31%-ga²². Radikaalsemate vasakjõudude kaotusele aitas kaasa enne 1948. aasta valimisi aset leidnud sotsialistlike jõudude sisemine lõhenemine nõukogude-meelseks sotsialismiks ning sotsiaaldemokraatiaks²³. Muidugi avaldasid tulemustele tugevat mõju ka USA ja Vatikani sekkumine valimistesse. Tulemuste mõjutamise põhjuseks oli läänejuhtide tahtmatus taasloodud Itaalia kommunistlikke jõude Lääne geopoliitilises mõjusfääris valitsemas näha²⁴. Ühendriigid said küll oma tahtmise, kuid samas toimus vastureaktsioon ka

¹⁸ Dickie, John. Cosa Nostra: Sitsiilia maffia ajalugu. Saku: Olion, 2006, lk 215 – 218.

¹⁹ De Grand. The Italian Left in the Twentieth Century, lk 109 – 110.

²⁰ Judt. Pärast sõda, lk 103.

²¹ Ferguson, Niall. Maailmasõda: XX sajandi konflikt ja lääne allakäik. Tallinn: Varrak, 2008, lk 520.

²² Duggan. A Concise History of Italy, lk 257.

²³ De Grand. The Italian Left in the Twentieth Century, lk 103 – 104.

²⁴ Baldoli, Claudia. A History of Italy. New York: Palgrave Macmillan, 2009, lk 267 – 268.

kommunistide leeris, kus sellest ajast alates näis igasugune suurem koostöö liberaaldemokraatlike jõududega Itaalias naiivsena²⁵. Vastandumise näitena valimiste eel võib ühest Kristlike Demokraatide valimisloosungist näiteks järgmist lugeda: „Valimiskabineti saladuseloori taga näeb sind Jumal, kuid mitte Stalin.“²⁶. Paavst Pius XII läks aasta hiljem isegi veel kaugemale, pannes kõik usklikud marksistid ehk seega IKP liikmed kirikuvande alla²⁷. Religioonikaardile mängimine näis mõjuvat Itaalia vaesemas lõunaosas ja maapiirkondades, kus inimeste väärtushinnangud sellega veel tugevalt seotud olid²⁸. Põhjapoolsemates linna- ja tööstuspiirkondades eelistasid inimesed aga pigem kommuniste, mille põhjuseks võib pidada Itaalia siserännet. Sageli radikaliseerusid vaesemast lõunast saabuvad inimesed kiiresti, kui nad riigi põhjaosa tööstuspiirkondades töölistena tööle hakkasid²⁹.

1953. aasta alamkoja valimistel parandasid äärmuslikud vasakjõud pisut enda tulemusi, kuid võitjaks jäid siiski Kristlikud Demokraadid³⁰. Vasakjõudude toetusele aitas kaudselt kaasa Stalini surm, mis kommunistlikus blokis lõi eeldused vabama õhkkonna tekkeks. Tähtsamas kodumaises poliitikas aga pigem asjaolu, et IKP ning ISP ei kandideerinud ühise nimekirja all, mis valijatele suuremat valikuvõimalust pakkus. Sotsialiste saatis küll nendel valimistel suurem edu, kuid tegelikkuses kannatas nende populaarsus alates sellest hetkest, kui partei juhtkond ennast permanentselt kommunistidega siduma asus. Pärast sõda, kuni 1956. aastani, oli Itaalia Sotsialistlik Partei lihtsalt kommunistliku partei varjus. Sotsialistid jagasid kommunistidega samu väärtusi ning olid vasakpoolsust puudutavates küsimustes sageli nõukogude-meelsed. Selline hoiak ei andnud parteile tulevikus võimalust näidata ennast teatava alternatiivina kommunistidele ka viimaste valijaid enesele võita³¹. Taoline olukord muutus alles 1956. aastal, pärast Nikita Hruštšovi kõnet NLKP XX parteikongressil, kus Stalini tegevust kritiseeriti ning reformism kommunistlikusse maailmaliikumisse toodi. Sotsialistide eemaldusid seepeale kommunistidest, liikudes tsentrismi poole ja soojendades suhteid sotsiaaldemokraatidega. Parteijuht Pietro Nenni tagastas sümboolselt temale antud Lenini preemia ning lõdvendati ka IKP ja ISP vahel sõlmitud „Ühtse tegevuse“ pakti³².

²⁵ Judt. Pärast sõda, lk 224.

²⁶ Peroni, Irene. Fertility vote galvanises Vatican. BBC News, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4087420.stm>, (külastatud 10.02.2019).

²⁷ Kogan, Norman. Italian Communism, the Working Class, and Organized Catholicism. – The Journal of Politics, 1966, kd 28, nr 3, lk 534.

²⁸ Peroni. Fertility vote galvanises Vatican, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4087420.stm>.

²⁹ Bracke. Which Socialism? Whose Détente?, lk 33 – 36.

³⁰ Ginsborg. A History of Contemporary Italy, lk 143.

³¹ De Grand. The Italian Left in the Twentieth Century, lk 115.

³² Samas, lk 126 – 127.

Sotsialistide eemaldumine jättis kommunistid teatavasse poliitilisse isolatsiooni. See isolatsioon ei väljendunud muidugi igapäevapoliitikas, vaid üllataval kombel üldse enamikes poliitilistes küsimustes. IKP kiitis umbes 70–80% seadusloome aktidest heaks ning muidugi jätkati ka tegutsemist eri ühingutes üle riigi³³. Vastandumine Läänega leidis seega aset pigem sümbolsetes ja põhilisemates küsimustes: Marshalli plaani eitamine, vastuseis NATO-le ja Euroopa Liidu integratsioonile.

Seega oli IKP poliitikas suhteliselt paindlik ning oli suuteline end ka sisemiselt reformima. Seesugune omadus tuli parteile kasuks ja oli ka vajalik. 1960. aastad algasid Itaalias majandusbuumiga, mille tulemusel töötus vähenes ja palgad suurenesid. Elanikkonnas süvenes tarbimisühiskonna mentaliteet. Aina rohkem käisid inimesed reisimas, esialgu küll vaid siseturistidena. Individuaalset mobiilsust soodustas autotootja Fiat'i 1957. aastal loodud Cinquecento mudel, mis oli soodne ning kättesaadav ka vaesematele ühiskonnakihtidele. Televisioon muutus samuti igapäevaseks ning Itaaliast oli saamas tarbimis- ja heaoluriik³⁴. Kiire majanduslik kasv tähendas aga muidugi muutusi ühiskonnas. Klassikaliste tööliste osakaal, kellele partei toetus, oli vähenemas, kuid valimistel saavutati edaspidigi stabiilseid, aeglaselt tõusvaid, tulemusi.³⁵ Suuremad ideoloogilised muutused algasid parteis peale 1968. aasta Praha kevadet, kuid sisepoliitikas said need hoo sisse 1972. aastal, mil partei uueks peasekretäriks sai Enrico Berlinguer.³⁶ Berlinguer asus soojendama suhteid Kristlike Demokraatidega. Ametlikult väitis ta, et selline liit oleks hea riigi sotsiaalsele progressile, kuid tegelikkuses seisis suunamuutuse taga 1973. aasta riigipööre Tšiilis. USA abiga toime pandud riigipööret tõlgendas IKP enda eksistentsile äärmisel ohtlikuks. Partei juhtkond järeldas sellest intsidendist, et isegi kui neid saadaks Itaalia sisepoliitikas piisav edu ja nad suudaksid legaalselt enda juhitud vasakpoolse valitsuse kokku panna, hakkaksid parempoolsed jõud Lääne toetusel seepeale riigipööret plaanima ning kommunistlik partei ei suudaks seetõttu oma head positsiooni kaua hoida³⁷.

Seda Kristlike Demokraatide ja IKP omavahelist soojenemist, mõistmist ning isegi teatavat koostööd on hiljem „Ajaloolise kompromissi“ all tuntud kui sündmust, kus kaks Itaalia suurimat parteid mitukümmend aastat kestnud vastandumise lühiajaliselt kõrvale jätsid. Protsessi mõjud olid tuntavad, 1976. aasta valimistel tegid kommunistid oma seni parima

³³ Samas, lk 111.

³⁴ Baldoli. A History of Italy, lk 276 – 280.

³⁵ Ginsborg. A History of Contemporary Italy, lk 272 – 273.

³⁶ Service, Robert. Külma sõja lõpp 1985 – 1991. Tallinn: Varrak, 2017, lk 126.

³⁷ Duggan. A Concise History of Italy, lk 285.

tulemuse, saades alamkoja valimistel üle kolmandiku häältest³⁸. Heale tulemusele aitas kaasa ka parteisisene üleminek vabameelsemale eurokommunismile.

Pärast valimisi ei olnud IKP küll valitsuses, kuid Kristlike Demokraatide vähemusvalitsus toetus parlamendis opositsioonis olevate kommunistide erapooletusele. Vastutasuks võimaldati kommunistidel vabaneda poliitilisest isolatsioonist, rääkida formaalselt kaasa riigi poliitikakujundamises ning põhjalikult konsulteerida demokraatide programmiga³⁹. Näis, et IKP tee valitsusse on vaid aja küsimus, kuid 1978. aastal muutus kõik väga järsult. Mainitud aasta 16. märtsil ehk päeval, mil mõlemad partei pidid konkreetselt kokku leppima, millistes vormides ja valdkondades koostöö tulevikus enim väljenduma hakkab, röövisid äärmuslikud-terroristlikud Punaste Brigaadide üksused Kristlike Demokraatide esimehe Aldo Moro. Üksuste peaeesmärk oli vältida IKP „ideoloogilist reetmist“ ning tekitada partei sisekliimas vastuolusid, lootes sel moel juhtkonna suunda muuta. Morot ei tapetud kohe, kuid peale kinnitust ta surma kohta 9. mail, maeti koos temaga sisuliselt maha ka tulevikuväljavaade luua IKP ja Kristlike Demokraatide valitsuskoalitsioon⁴⁰.

Seesugune sündmuste kulg oli kommunistidele muidugi äärmisel õnnetu, kuid partei oli piisavalt muudatusi läbinud ja sedavõrd vabameelsemaks muutunud, et püsis poliitmaastikul relevantsena. 1970. aastate keskpaigast kuni 1980. aastate lõpuni muutus IKP üsnagi kindlalt demokraatlikumaks. 1983. aasta XVI parteikongressil tekkisid parteile valitavad organid, mille ülesandeks oli teatud otsuste arutamine ja kinnitamine juhul, kui parteijuhid selleks suutelised polnud. Monoliitne ja ideoloogiliselt leninlik etapp jäeti lõplikult seljataha, mis ajendas osasid parteiliikmeid ennast isegi mitte enam kommunistiks nimetama. Sama aasta valimistel saadi umbes 30% häältest ning jäädi Kristlikest Demokraatidest vaid 3% ehk ajalooliselt väikseima vahega maha. Paradoksaalsel kombel tõid Berlingueri surm ja tema uhked matused 1984. aastal IKP-le niipalju tähelepanu, et nad suutsid napilt koguni samal aastal Itaalias Europarlamendi valimised võita. Kaks aastat hiljem toimunud XVII parteikongressil plaaniti sümboolselt juba kommunistlik nimi eemaldada ning parteijuht Alessandro Natta tunnistas, et kapitalismimaad ei ole katastroofi äärel, mis kaudselt tunnistas, et kommunistide varasem kriitika selle punkti kohta ei olnud adekvaatne. Veel külastas 1986. aastal IKP delegatsioon ka Saksamaa SPD

³⁸ Ginsborg. A History of Contemporary Italy, lk 375.

³⁹ Samas, lk 378 – 379.

⁴⁰ Montanelli, Indro. Cervi, Mario. Monticelli, Daniele (eessõna). Aldo Moro juhtum – Looming 2004, nr 31/32, Tallinn: Perioodika, lk 14 – 15.

parteid ning see andis Klaus Kellmannile juba 1988. aastal piisavalt tõestust, et partei ametlik ideoloogia muutub peagi sotsiaaldemokraatiaks, mis ka toimus⁴¹.

1.2 Prantsusmaa Kommunistlik Partei

Teise võimsa ning eduka kommunistliku parteina tuleb nimetada *Parti communiste français* ehk Prantsusmaa Kommunistlikku Parteid (PKP). Oma suuruselt ja liikmete arvult jäid Prantsuse kommunistid küll itaallastele alla, kuid see-eest saatis neid valimisvõitude näol suurem poliitiline edu. Majoritaarses valimissüsteemis toimuvatel Prantsusmaa Rahvussambles valimistel, mis toimusid iga viie aasta tagant, osutusid kommunistid neljal korral ehk 1945. aastast kuni 1956. aastani kõige populaarsemaks erakonnaks. Oma parima tulemuse tegid nad teistel pärast sõda toimunud valimistel 1946. aastal, rõhudes enda osalusele Natsi-Saksamaa okupatsiooni vastases võitluses ning saades lõplikuks tulemuseks üle 28% valijate häältest. Stabiilseid tulemusi tegi partei ka 1951. aasta ning 1956. aasta valimistel, saades mõlemal korral üle 25% häältest.⁴²

Kommunistide edu ja populaarsus tulenes jällegi mitmetest teguritest. Sarnaselt Itaaliaga oli ka Prantsusmaal ajalooliselt tugev vasakpoolsus, mille kõige markantsemate näidetena kerkivad esile Prantsuse revolutsioon ning Pariisi Kommuun. Lühiajaliselt pärast Teist maailmasõda läbi viidud arvamusuuringud Nõukogude Liidu kohta näitasid samuti, et suur hulk prantslasi oli selle riigi suhtes positiivselt meelestatud⁴³. Veel suutsid kommunistid oskuslikult ära kasutada prantslaste hirmu sattuda USA mõjusfääri alla. PKP korraldas suuri aktsioone Marshalli plaani vastu ning neil oli sobiv pinnas, millega töötada, sest enamik prantslasi kahtlustas seda USA sekkumisena nende riigi siseasjadesse. Sõjajärgsetes küsitlustes väitis näiteks ainult 38% küsitletud prantslastest, et Marshalli plaan ei kujuta Prantsusmaa iseseisvusele mingisugust ohtu⁴⁴.

Lisaks tuleb arvestada ka Prantsuse poliitika eripäradega. Riigis leidis aset pikaajaline tsentraliseerimine, mis koondas mõjuvõimu Pariisi alla. Ei saa otseselt välistada, et kommunistlikud jõud nägid Pariisi tuumana ning ülejäänud Prantsusmaad perifeeriana, mis lõpptulemusena nende pahameele esile kutsus. Ka intellektuaalide osa oli parteis esindatud,

⁴¹ Kellmann. Die kommunistischen Parteien in Westeuropa, lk 122 – 132.

⁴² Nohlen, Dieter. Stöver, Philip. Elections in Europe: A Data Handbook. Baden-Baden: Nomos, 2010, lk 693.

⁴³ Judt. Pärast sõda, lk 130.

⁴⁴ Samas, lk 238.

propageeritavad lubadused hariduse, heaolu ja progressi vajalikkusest ning sotsiaalsete privileegide lõpust kõlasid ahvatlevatena.⁴⁵

1944.–1947. aastani kuulus PKP koalitsioonivalitsusse, mida kolmepartei ehk *tripartisme* valitsuseks nimetati. Antud koalitsiooni kuulusid lisaks veel Vabariiklik Rahvaliikumine (VRL) ning sotsialistid (TPS), kellega kommunistid kuni 1947. aastani koostööd tegid. Valitsus oli oma loomu poolest suhteliselt tugev, sest selle osapooled olid saanud valimistel kokku umbes 75% häältest. Majandus- ja sotsiaalsektoris toimus antud perioodil agar reformimine.⁴⁶

Samas tabas ka siin kommuniste 1947. aasta mais valitsusest väljaheitmine. Sündmust mõjutas arvatavasti jällegi USA, ähvardades Prantsusmaad Marshalli plaani majanduslikest abirahadest ilma jätta, juhul kui kommunistid veel kauem valitsuses osalevad. Ühendriigid võisid PKP-d küll nõukogude-meelse jõuna näha, mis oma tegutsemisega võib valitsuses terve Prantsusmaa Nõukogude Liidu mõjusfääri suunata, kuid on küsitav, kas nad kommunistide valitsusse jäämisel abirahade andmisest tõepoolest loobunud oleks. Prantsusmaa, mis Marshalli plaani rahasid saanud poleks, oleks tunduvalt ebastabiilsem olnud ning kokkuvõttes seega ikkagi radikaalsete kommunistide edule kaasa aidanud⁴⁷.

Lisaks leidis 1947. aastal aset küllaltki kompleksne poliitmäng *tripartisme* koalitsiooni enda sees, kus sotsialistid ja demokraadid salamisi ennetava uue valitsuse kokkupanemist plaanisid, seda seoses kartusega võimaliku kommunistliku riigipöörde ees. Pööre ise oleks Prantsusmaa sõjajärgseid olusid arvestades isegi võib-olla võimalik olnud⁴⁸. Samas ei ole aga leitud otsustavaid tõendeid, et PKP tõepoolest midagi seesugust oleks plaaninud⁴⁹. Igatahes otsustas sotsialistid valitsusjuht Paul Ramadier PKP 1947. mais koalitsioonist välja heita, kasutades soodsaid olusid, mis sama aasta 25. aprilli Renault' tehase tööliste streik oli toonud ning milles PKP tegi järjekordseid järeleandmisi töölistele⁵⁰.

Muidugi püsis PKP relevantse jõuna riigi poliitikas ka pärast eelmainitud sündmusi, partei võitis ju kõik Prantsuse Neljanda Vabariigi valimised, mis kõiki teisi parteisid temaga arvestama sundis. Esile tasub aga tuua asjaolu, et erinevalt IKP-st ei olnud Prantsuse

⁴⁵ Service, Robert. *Seltsimehed: Maaailma kommunismi ajalugu*. Tallinn: Varrak, 2007, lk 323.

⁴⁶ Price, Roger. *A Concise History of France*. Cambridge: Cambridge University Press, kolmas trükk, 2014, lk 341 – 344.

⁴⁷ Hogan, Michael J. *The Marshall Plan: America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947 – 1952*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, lk 83 – 84.

⁴⁸ Price. *A Concise History of France*, lk 347 – 348.

⁴⁹ Johnson. *The Long March of the French Left*, lk 30 – 31.

⁵⁰ Samas.

kommunistid nii paindlikud enda poliitikas ja otsustes ning jälgisid sisepoliitikas pigem stalinistlikke jooni, seda isegi pärast 1953. aastat⁵¹. Just see omadus jättis nad küllaltki tugevasse isolatsiooni. Parteil võis küll päevalehe *l'Humanite* näol tugev häälekandja olla, kuid sellest oli vähe kasu, kui koostöö teiste parteidega eri ühingutes või organisatsioonides oletatavasti nõrk oli⁵².

Alates 1958. aastast ning Prantsuse Viienda Vabariigi väljakuulutamisest pidid Prantsusmaa kommunistid aga hakkama riigis aset leidvate muutustega kohanema. Riik tegi muutuse presidentaalse demokraatia suunas. Charles De Gaulle'i partei Ühendus Vabariigi Toetuseks (RPR) võitis 1958. aastal valimised ning andis sellega kommunistidele tagasilöögi⁵³. Ka kasvas 1960. aastatel riigi majandus ning moderniseeriti poliitilist ja administratiivset sektorit. Lõpptulemusena pidi Prantsusmaast saama ikkagi heaoluriik ning seda üritati luua maksupoliitika, majanduslike ja administratiivsete otsuste kaudu. Need muutused ning ka tugevnev meritokraatia riigis kujutasid endast ohtu lihttöölistele ja maainimestele, mis pani PKP-d muutma oma strateegiat – nad otsustasid uue sihtgrupina hakata esindama nii väikeettevõtjaid kui ka käsitöölisi ja nende huve, kuigi sellega ei suudetud optimaalselt hakkama saada⁵⁴.

Muidugi tuleb Prantsuse kommunistidega seoses mainida ka 1968. aasta maisündmusi Pariisis. Huvitaval kombel selgub aga siin, et PKP ei kasutanud antud rahutusi enda populariseerimiseks või propaganda jaoks otseselt ära või põrusid katsega mässu enda juhtimise alla saada. Mässu juhtinud isiksused kuulusid küll trotskistlikku organisatsiooni *Jeunesse Communiste Revolutionnaire*'i ning kuulda oli nende marksistlikku retoorikat, kuid samas protesteeriti enim selleks, et ametivõime alandada ja kõrvaldada. Mässu tõlgendasid PKP liikmed pigem anarhistliku seltskondliku üritusena, millel puudus sisuline revolutsiooniline sõnum. Lisaks olid paljud mässajatest pärit Prantsuse keskklassist ja isegi seal, kus kommunistide juhitud ametiühingud plaanisid streike üle võtta, nagu Renault' tehases, kukkusid nad läbi ja karjuti maha.⁵⁵

Poliitmaastikul toimus seevastu suhete soojenemine sotsialistidega, selleks et pidevast opositsioonist väljapääs leida. Hiljemalt 1969. aasta presidendivalimisteks, kus kommunistide

⁵¹ Bracke. Which Socialism? Whose Détente?, lk 8 – 9.

⁵² Judt. Pärast sõda, lk 230 – 231.

⁵³ Bracke, Maud. Jorgensen, Thomas Ekman. West European Communism after Stalinism Comparative Approaches. – European University Institute 2002, nr 4, lk 19 – 20.

⁵⁴ Bracke. Which Socialism? Whose Détente?, lk 33 – 36.

⁵⁵ Judt. Pärast sõda, lk 432 – 434.

kandidaat Jaques Duclos 21,5% ja sotsialistide kandidaat Gaston Defferre ainult 5% häältest sai, mõistsid mõlemad osapooled, et nende koostöö annab enim väljavaateid võimu saamiseks⁵⁶. Ühine programm loodi 1972. aastal ning 1974. aastal oleks sotsialist François Mitterrand peaaegu ka presidendivalimised võitnud⁵⁷.

PKP üritas ennast teataval määral ka reformida ning vabameelsemaks muuta, et valijatele rohkem meeldida. Näiteks hüljati 1970. aastatel proletariaadi diktatuuri teesid ning üritati omaks võtta uuenduslik eurokommunism, mis aga suures osas juba 1977. aastal hüljati. Muutus oli seega vaid poolik, sisepoliitikas olid kommunistid veel edaspidigi jäigad – seda näitas liidu murenemine sotsialistidega 1977. aastal. Tolleaegse partei peasekretäri George Marchais´e ning teiste vanamoeliste kommunistide püsimine juhtivatel kohtadel ei olnud parteile jätkusuutlik.⁵⁸

Tegelikkuses oli liit sotsialistide ja kommunistide vahel Prantsusmaal juba algusest peale suhteliselt habras ja kahepalgeline. Politoloog Hans-Joachim Veen kirjutas juba 1978. aastal, et vasakparteide vaheline tüli ei olnud niivõrd ideoloogilistest erisustest põhjustatud, vaid lihtsalt soovist rohkem võimu enesele koondada ja seda võimalikult vähe partneriga jagada⁵⁹. Kümme aastat hiljem toimunud sündmustest ülevaate teinud Klaus Kellmann kinnitab seda, mida Veen oletas. Parteid olid Kellmanni sõnul teineteise „kaasavara peale ahned“ ning kui sotsialistid 1981. aasta presidendivalimised võitsid ning Rahvusassamblees üle 50% saadikukohtadest said, otsustasid nad kommunistid siiski koalitsiooni võtta⁶⁰.

Antud valitsuses koheldi kommuniste aga teisejärguliste partneritena, kellel puudus eriline sõnaõigus ning kokkuvõttes mõjus PKP-le valitsuses olek lausa halvasti, kuna nad ei suutnud seetõttu midagi erilist teostada. Muidugi oli PKP enda ebaõnnes ka ise süüdi, valijad arvasid, et just kommunistide ülemäärased nõudmised ja paindumatus ajasid ühise vasakrind 1977. aastal lõhki ning paljud eelistasid seetõttu sotsialistlikku parteid. Suurim põhjus, miks PKP üldse valitsusse läks, oli kartus sügava isolatsiooni ees. Olles opositsioonis nii valitsevate sotsialistide kui ka ülejäänud, enamasti parempoolsete opositsioonijõududega, oleks parteid pikapeale ohustanud koostöövõimetuks sektiliikumiseks mandumine. Seega oli kommunistidele taolisesse valitsusse saamine ühtlasi nii võit kui ka kaotus. Muret tekitas PKP

⁵⁶ Nohlen. Stöver. Elections in Europe, lk 708.

⁵⁷ Samas, lk 709.

⁵⁸ Bell, David. Criddle, Byron. The Decline of the French Communist Party. – British Journal of Political Science 1989, kd 19, nr 4, lk 529.

⁵⁹ Veen, Hans-Joachim. Sozialismus, Kommunismus und die Integration Westeuropas. Bonn: Ernst Knoth, 1978, lk 18.

⁶⁰ Kellmann. Die kommunistischen Parteien in Westeuropa, lk 145.

valitsuses olemine aga ikkagi USA-le. Washingtonist kinnitati, et kommunistide valitsusse kaasamise tõttu kannatavad nüüd riikidevahelised suhted. Prantsusmaa välisminister toonitas oma vastuses aga, et „ega üheski firmas jooksupoisid otsuseid ei tee“.⁶¹

PKP lagunes 1980. aastate lõpuks. 1984. aastal otsustasid nad valitsusest välja astuda, lootes end sellega vasakpoolsetele valijatele uuesti atraktiivseks teha, kuid tulemus oli tegelikkuses vastupidine⁶². Kaks aastat hiljem toimunud valimistel jäi nende häältesaagiks vaid 10%. Allakäigu üheks eelduseks oli asjaolu, et partei ei öelnud kunagi lõplikult lahti stalinistlikust kultuurist, kuid lisaks sellele kaotasid majanduslikus sfääris kommunistidele olulised sektorid mõjuvõimu⁶³.

1.3 Lääne-Saksamaa Kommunistlik Partei

Erinevalt Itaaliast ja Prantsusmaast ei kujunenud Lääne-Saksamaal pärast sõda kunagi välja tugevat kommunistlikku parteid. Tegelikult ei suutnud kommunistid riigi poliitikas üldse kunagi märkimisväärseks jõuks kujuneda. 1947. aasta maapäeva valimistel hääletas nende poolt umbes 5,7% valijatest ning see jäi parteile ka parimaks tulemuseks – juba 1953. aastaks oli valijate hulk oluliselt vähenenud ja erakonna poolt hääletas vaid 2,2%⁶⁴. Liikmeid oli *Kommunistische Partei Deutschlands*’il ehk SKP-l 1947. aastal umbes 324 000, kuid nende arv kahanes samuti suhteliselt kiiresti⁶⁵.

Partei allakäigu ühe põhjusena võib esile tuua Saksamaa Liitvabariigi ehk SLV valitsusjõudude tegevuse. Olenemata asjaolust, et kommunistlik liikumine oli riigis suhteliselt nõrk, otsustas kohus 1956. aastal SKP keelustada, kuna partei kuulutas enda eesmärgiks valitsuse kukutamise ning oli seega põhiseadusevastane⁶⁶. Tegemist oli seega esimese kommunistliku parteiga läänes pärast maailmasõda, mis illegaalseks muutus. SKP-l oli seega juba peaaegu et algusest peale küllaltki lootusetu situatsioon riigi poliitikas tegutsemiseks ning seda olenemata siseparteilistest ümberkorraldustest, mis samuti jätsid soovida⁶⁷.

Valimistulemused olid partei jaoks küll tagasihoidlikud, kuid ka Saksamaa haritlaskonna seas oli kommunism teataval määral populaarne. Ida-Saksamaa ehk SDV reklaamis end

⁶¹ Samas, lk 144 – 147.

⁶² Price. A Concise History of France, lk 428.

⁶³ Bell. Criddle. The Decline of the French Communist Party, lk 521.

⁶⁴ Fülberth, Georg. KPD und DKP 1945 – 1990: Zwei Kommunistische Parteien in der Vierten Periode Kapitalistischer Entwicklung. Heilbronn: Distel, 1990, lk 43.

⁶⁵ Samas, lk 14.

⁶⁶ Service. Seltsimehed, lk 326.

⁶⁷ Fülberth. KPD und DKP 1945 – 1990, lk 41 – 43.

sõjajärgsetel aastatel kui natsismile täielikult vastanduvat, valgustatud ja progressiivset riiki, väites samal ajal, et Lääne-Saksamaa on vaid poolikult denatsifitseeritud ning ei vaata oma minevikule korralikult näkku. Tõepoolest läksidki mitmed intellektuaalid, nagu Berthold Brecht ja Christa Wolf, SDV-sse, et seal õppida, teoseid kirjutada ning avaldada. Samas on alust arvata, et nii mitmedki haritlased poleks seesugust retke ette võtnud, kui neile ei oleks olnud tagatud lihtne tagasipääs Läände, mida potentsiaalse rõhumise korral Idas vajadusel kasutada saaks.⁶⁸

Igatahes jäi SKP liikmeks peale 1956. aasta keeldu kõigest umbes 7000 inimest. Olukord ei paranenud ka pärast 1968. aastat, mil kommunistlikul parteil jälle avalikult, seoses SLV suunamuutusega idapoliitikas, tegutseda lubati. Erakond muutis nime, reklaamides end Saksa Kommunistliku Partei (*Deutsche Kommunistische Partei*) ehk DKP all, mille esimeseks juhiks sai Kurt Bachmann. Poliitilises sfääris oli tegemist aga tõelise mikroparteiga, mis mitmetes, ning eriti välispoliitilistes küsimustes selgelt oli nõukogude-orientatsiooniga. Muutused selles parteis algasid alles 1978. aastal vastu võetud reformimeelse Mannheimi programmiga, kuid siis oli juba liiga hilja.⁶⁹

1.4 Suurbritannia Kommunistlik Partei

Teatavat tähendust omas ka Suurbritannia Kommunistlik Partei (SBKP) Nõukogude Liidule, kuid riigi poliitikas ei saatnud kommuniste siin kunagi silmnähtav edu. Partei üritas tegelikult juba alates enne Teist maailmasõda liituda Tööerakonna ehk *Labor Party*'ga. Kommunistide jaoks ei olnud taolise liidu moodustamise eesmärk niivõrd vasakpoolsuse tugevdamine ja ühisrindede moodustamine Ühendkuningriikides, kuivõrd Tööerakonna sisemine muutmine. Nimelt plaaniti Tööerakonda pärast edukat liitumist sisemiselt muutma hakata, proovides seda kallutada radikaalsema vasakpoolsuse suunas. Suurem partei ei olnud liidust just kuigi huvitatud ning seetõttu alustasid kommunistid survestamisega, üritades nende osalise kontrolli all olevaid ametiühinguid radikaliseeruma panna, kuid see samm ei kujunenud teostatavaks.⁷⁰

Iseseisvaks tegutsemiseks ja Tööerakonnaga konkureerimiseks oli SBKP aga lihtsalt liiga nõrk poliitiline jõud. Parimaks tulemuseks jäid majoritaarses valimissüsteemis aset leidvad esimesed sõjajärgsed valimised 1945. aastal, kus 102 000 häälega saadi kaks kohta parlamendi alamkojas. Juba järgmistel, 1950. aasta valimistel jäädi aga ka nendest ilma ning aasta hiljem

⁶⁸ Judt. Pärast sõda, lk 220.

⁶⁹ Kellmann. Die kommunistischen Parteien in Westeuropa, lk 68 – 75.

⁷⁰ Callaghan, John. The Plan to Capture the British Labour Party and its Paradoxical Results, 1947 – 91. – Journal of Contemporary History, 2005, kd 40, nr 4, lk 707 – 708.

langes partei toetus kõigest 21 000 hääleni. Huvitaval kombel pidas Briti valitsus aga parteid siiski piisavalt ohtlikuks, et sellele järele spioneerima hakata⁷¹. Peamisteks tugipunktideks olid parteile seejuures Šotimaal asuvad laevaehitustööstused, paar kaevanduspiirkonda ja mõni üksik vabrikupiirkond Inglismaal asuvas Lääne-Midlandsis. Lisaks avaldasid kommunistidele toetust ka fabiaanlikud sotsialistid, kuid kõik eelmainitu oli reaalsuses siiski marginaalne toetus⁷².

SBKP liigitatakse tavaliselt nõukogude-meelsemate ning aeglasemalt muutuvate kommunistlike parteide hulka⁷³. Sisemised muutused hakkasid parteis pärast 1956. aasta Ungari ülestõusu aset leidma, mis 1968. aastal uue põhikirja vastuvõtmisega tipnesid. Selles väljendati toetust lordide koja kaotamisele, enesemääramisele Šotimaa ja Walesi suhtes ning majanduse riigistamisele. Välispoliitiliselt orienteeruti jätkuvalt pigem Moskva suunas, kuid samas liitus partei 1970. aastatel ka eurokommunistliku liikumisega. 1977. aasta 35. parteikongressil kuulutati seetõttu ametlikult välja „Briti tee sotsialismile“, mis ajendas aga Sid Frenchi juhitud radikaalsemaid liikmed uut kommunistlikku parteid ehk *New Communist Party*’t looma⁷⁴.

Erakonna viimased tegevused jäid 1980. aastatesse. Liikmete arv oli selleks ajaks 16 000-ni kahanenud ning poliitikas oli tegemist tõelise mikropartei või sektiga. Ainukeseks mõjuallikaks olid jäänud veel vaid ametiühingud. Enamikele organiseeritud töölistele kommunism küll ei sümptatiseerinud, aga ametiühingute juhtidega võisid teised lood olla. Suurbritannia *Trade Union Congressis* leidis 40 juhtkonnaliikme seas peaaegu alati mõni kommunist⁷⁵. Kümneni keskpaigas toimus ka aktiivne kaevandustööliste streik. Selle juhiks kujunes küll leiborist Arthur Scargill, kuid tegemist oli endise SBKP-liikmega, kes streigi ajal kommunistidele jälle läheneda võis. Sündmus pälvis kaasaegses meedias küll korralikult tähelepanu, kuid oli samas siiski tulemusteta ning pidi Thatcheri konservatiivsele valitsusele siiski alla vanduma⁷⁶.

1.5 Belgia, Madalmaade ja Luksemburgi kommunistlikud parteid

Geopoliitilises sfääris etendasid riigid nagu Belgia, Luksemburg ja Madalmaad küll külma sõja ajal vähemolulist tähtsust, kuid siiski esines ka neis riikides kommunistlikke parteisid. Arvestatavat mõjuvõimu poliitiliste jõududena need parteid endast eelmainitud riikides küll ei

⁷¹ Service. Seltsimehed, lk 326.

⁷² Judt. Pärast sõda, lk 222.

⁷³ Bracke. Which Socialism? Whose Détente?, lk 54 – 56.

⁷⁴ Kellmann. Die kommunistischen Parteien in Westeuropa, lk 55.

⁷⁵ Samas, lk 56 – 57.

⁷⁶ The miners’ strike. BBC, http://www.bbc.co.uk/wales/history/sites/themes/society/industry_coal06.shtml, (külastatud 14.02.2019).

kujutanud, kuid siiski jõudis mõni nendest esindusorganitesse või koguni lühiajaliselt valitsusse.

Belgia kommunistide kõige aegade parimaks tulemuseks osutus 1946. aastal pärast sõda toimunud esimestel valimistel saadud 13%⁷⁷. Võrreldes Belgia Sotsialistliku ning Belgia Kristliku Parteiga jäi kommunistide tulemus aga kesiseks, kuna mõlema eelmainitud partei poolt hääletas vastavalt 31,6% ning 42,5% valijatest⁷⁸. Kommunistid Belgias nagu ka mujal olidki tavaliselt seesugustel esimestel sõjajärgsetel valimistel küllaltki edukad, kuna väitsid end jällegi osa olevat sõjaaegsetes vastupanuliikumistes, mis kõigil veel värskest meeles oli. Lisaks osaleti ka valitsuse tegevuses, kuid nagu teisedki kommunistid, heideti ka Belgia Kommunistliku Partei (BKP) liikmed 1947. aastal valitsusest välja⁷⁹. Edaspidi tabas parteid ainult langus ning sisuliselt olid kommunistid marginaalne jõud Belgia poliitikas. Osaliselt oli selle põhjuseks vähene reformimeelsus ja nõukogude-orienteeritus, kuid suurema mõjutegurina mängis kindlasti rolli partei sisemine lõhestatus, mis viis 1965. aasta valimistel kolme eraldi nimekirja esitamiseni⁸⁰.

Ka Luksemburgi Kommunistlik Partei (LKP) oli kuni 1947. aastani riigi sõjajärgses valitsuskoalitsioonis, saades esimestel sõjajärgsetel valimistel 11% häältest ja viis mandaati. Peamiselt valiti kommuniste riigi lõunaosas, kus leidis rohkem tööstusettevõtteid. Külma sõja puhkemisel ei olnud kommunistid aga enam teiste parteide jaoks koalitsioonikõlbulikud ning seetõttu jäid nemadki pidevalt opositsiooni. Partei ei muutunud aga sektiks ning oma parim tulemus saavutati 1968. aasta valimistel – üle 15% häältest. Pärast mainitud aastat sattus partei aga tugevasse langusesse, kuna Luksemburgi kommunistid olid Praha kevade ajal väljendanud toetust pigem Nõukogude Liidu suhtes. See ning asjaolu, et LKP ei läinud kaasa ka eurokommunistliku liikumisega ega reforminud ennast piisavalt, päädis lõpuks kesise 5%-lise toetusega 1984. aasta valimistel.⁸¹

Madalmaade Kommunistliku Partei (MKP) parim valimistulemus pärines samuti esimestelt sõjajärgsetelt valimistelt, kus 10,6% valijatest neile hääle andis⁸². Edasine sündmustik parteile sarnanes sellega, millega kommunistlikud parteid pidid ka naabermaades arvestama. Külma

⁷⁷ Nohlen. Stöver. Elections in Europe, lk 297.

⁷⁸ Samas.

⁷⁹ Judt, Tony. Homans, Jennifer (toimetaja). When the Facts Change: Essays 1995 – 2010. London: William Heinemann, 2015, lk 70.

⁸⁰ Kellmann. Die kommunistischen Parteien in Westeuropa, lk 102 – 103.

⁸¹ Samas, lk 101.

⁸² Stone, Dan (toimetaja). The Oxford Handbook of Postwar European History. Oxford: Oxford University Press, 2012, lk 265.

sõja puhkemisel isoleerisid teised parteid kommunistid poliitikast. Erinevusena kerkib siinkohal esile fakt, et alates 1951. aastast ei lubatud ka riigiametnikel MKP liikmed olla, mis omakorda näitab karmimat suhtumist kommunistidesse. Radikaalse, kommunistide poolt juhitud vasakvalitsuse teket polnud Madalmaades aga karta, kuna 1960. aastatel toetas parteid kõigest umbes 2% valijatest. MKP näitas tegutsemise ajal küll teatavat motivatsiooni uueneda, kui end 1960. aastatel Moskva juhtimisplaanidele vastanduti, kuid samas ei suutnud Madalmaade kommunistid ka oma isikliku marksistliku seisukohani jõuda. See takistas neid end Moskva, Mao, eurokommunismi ja hiljem sotsiaaldemokraatide leeriga sidumast, jäädes nii nendest liikumistest kõrvale. Parteijuht Paul de Groot ise oli aga pigem vanamoelisem kommunist⁸³.

⁸³ Kellmann. Die kommunistischen Parteien in Westeuropa, lk 103 – 105.

2. Lääne-Euroopa kommunistlike parteide kontaktid, sõltuvus ning läbisaamine Nõukogude Liiduga

2.1 Osaline autonoomia 1944–1947 ja oletatavad riigipöördeksed

Lääne-Euroopa kommunistlike parteide ajalugu uurides kerkib üsnagi üllatavalt esile üks iselaadne ajavahemik Teise maailmasõja lõpufaasist kuni Kominformi rajamiseni 1947. aastal. Sellel lühikesel ajavahemikul iseloomustab Lääne-Euroopa kommunistlikke erakondasid enamasti näiline koostöövalmidus, autonoomia koduriigi sisepoliitilistes küsimustes ning vähene kontakt Nõukogude Liiduga. Teisalt on võimalik vaadelda tugevat ideoloogilist ortodokssust ja revolutsioonilisust, mis avaldusid leninlike dogmade ning proletariaadi diktatuuri küllaltki ranges järgimises.

Peale eelmainitu langeb samasse perioodi ka eri Lääne-Euroopa maade kommunistlike jõudude väljaheitmise valitsuskooalitsioonidest. Tekib küsimus, kuidas seesugust tegutsemist nüüdisajal mõtestada. Kas tegemist oli õigustatud meetmega kaitsta vast taastatud demokraatias Itaalias ning Prantsusmaal või sekkus USA – läänejõudude eestvedajana – mainitud riikide sisepoliitikasse jõuliselt ja oma huve silmas pidades, hinnates kommunismiohtu väärt liiga kõrgeks? Kui ohtlikud olid seega Lääne-Euroopa kommunistid?

Analüüsitava perioodi algas aga küllaltki eripäraselt. Nimelt olid kommunistlikud jõud Itaalias ja Prantsusmaal sõja lõpuaastail väga sõjakalt meelestatud ning seda mitte ainult natsionaalsotsialistide ning fašistide vastu. Neil oli pahameelt ka kapitalistlik-liberaalsete jõudude vastu, kogu poliitiline õhkkond oli äärmiselt pingeline ning potentsiaalset revolutsioonilist riigipööret võimu haaramiseks ei saadud välistada.

Just taolises olukorras naasid kodumaadele IKP ning PKP juhid Palmiro Togliatti ja Maurice Thorez, kes varasemalt olid enda poliitilise strateegia Staliniga läbi arutanud. Eksiilis elanud parteijuhtidele anti ülesanne ära hoida igasuguste revolutsiooniliste ülestõusude tekkimine ning vältida liigset radikaalsust ja oma jõu ülehindamist⁸⁴. Esmapilgul ei näi seesugune strateegia Stalini karakteriga sobivat: mispärast ei soovinud ta kahes Euroopa suurriigis radikaalset kommunistlikku liikumist ning võimalikku potentsiaali need riigid tekkiva idabloki mõjusfääri alla saada? Kõige loogilisema vastusena näib antud sündmustiku selgitamiseks olevat aga üleilmne geopoliitiline olukord. Kommunistlik idablokk ei olnud 1944. aastaks, mil Togliatti Itaaliasse ja Thorez Prantsusmaale naasid, veel tekkinudki. Ajal, mil peaaegu terve Ida-Euroopa

⁸⁴ Service. Seltsimehed, lk 314 – 315.

oli Saksamaa kontrolli all, ei saanud Stalin veel Itaaliast ning Prantsusmaast mõelda. Tema peamiseks eesmärgiks oli kõigepealt Ida-Euroopa riigid enda kontrolli alla saada ning see protsess pidi võimalikult sujuvalt toimuma, mis omakorda tähendas, et Nõukogude Liit pidi vähemalt osaliselt liitlasjõududele meelepärane olema ning vältima nende siseasjadesse sekkumist, eeldades samal ajal, et viimased samamoodi käituvad⁸⁵.

Omaette küsimus on see, kui revolutsioonilised siis Itaalia ning Prantsusmaa kommunistid üldse olla soovisid ning kui kaugele olid nad valmis minema? Sellele küsimusele on raske vastata, kuna eelnevalt mainitud Stalini käskluste tõttu ei võinud Lääne-Euroopa kommunistlike parteide juhid enda revolutsioonilisust, isegi selle olemasolu korral, selgelt välja näidata. Mõningal määral saab aga oletusi teha selle põhjal, milline oli PKP ning IKP liikmete reaktsiooni parteisisest Thorezi ja Togliatti suunamuutusele.

Lõuna-Itaalias, Pompei lähedal asuvasse Salerno linna jõudis Togliatti 1944. aasta 27. märtsil. Seda sündmust tuntakse Itaalia ajaloos ka *svolta di Salerno* nime all ehk Salerno pöördepunktina, hetke, mil IKP parteijuht hakkas teiste Itaalia poliitjõudude suhtes uut suunda viljelema ning enda erakonda *partito nuovo* ehk uue parteina käsitlema⁸⁶. Tema kommunistidest kaasvõitlejatele näis uus sõnum rahumeelsest kooseksisteerimisest ning revolutsioonilise tee hoidumisest aga liiga järsu ideoloogilise muutusena, mida ei tervitatud. Näiteks mõjukas parteiveteran Umberto Terracini, kes ühtlasi oli üks sõjajärgsetest IKP juhtfiguuridest, kritiseeris Togliattit selle eest teravalt, et viimane Kremlist tulevaid korraldusi kohe automaatselt täidab⁸⁷. IKP oli neil aastatel kõige organiseeritum partei. Pärast fašistliku režiimi kukutamist vabastati üleriigiliselt vanglatest umbes 3000 erinevat juhtfiguuri, kes peale vabanemist üritasid kiiresti partisanide, tööstustöölise ning muude ühiskonnakihtide poolehoidu võita⁸⁸. Partei sai seega juba sõja lõpuperioodil hakata kasutama enda täit potentsiaali, suure tõenäosusega oleksid kommunistid ka teistest erakondadest rohkem inimesi oma eesmärkide teostamiseks kaasa haarata ja koondada suutnud.

IKP liikmed olid seega tugevalt veendunud, et nad suudavad iseseisvalt võimule tõusta. Eelmainitud eeldustele lisandub fakt, et partei alluvuses olid ka relvastatud üksused ning sisuliselt ei näinud kommunistid, et keegi Itaalia sisepoliitilistest mängijatest, kaasa arvatud

⁸⁵ Samas.

⁸⁶ Delzell, Charles F. The Italian Anti-Fascist Resistance in Retrospect: Three Decades of Historiography – The Journal of Modern History, 1975, kd 47, nr 1, lk 71.

⁸⁷ Service. Seltsimehed, lk 316.

⁸⁸ Duggan. A Concise History of Italy, lk 245.

kristlikud demokraadid, suudaks neile individuaalselt tõsist vastupanu osutada⁸⁹. *Resistenza* ehk sõjaaegne vastupanuliikumine, mis aitas Itaalias natsi-fašistid võimult kukutada, jäi paljude vasakpoolsete meelest tegelikult lõpetamata revolutsiooniks. Selle tulemusel peitis hulk partisaane sõja lõppedes oma relvad, et siiski oodata teist sobivat võimalust potentsiaalse revolutsiooni käivitamiseks⁹⁰.

Analüüsid üldmainitud olusid ning reaktsioone, võib üsnagi kindlalt väita, et Itaalia kommunistid olid oma olemuselt küllaltki revolutsioonilised ning potentsiaalsest riigipöördest ei jäänud just palju puudu. Üllatavalt kombel hoidis äärmuslikke jõude seega kaudselt vaos Nõukogude Liit, mis suunas Togliatti mõõdukalt tegutsema. Mõõdukus oli kogunisti nii suur, et Moskva soovitas Togliattil isegi mitte sel juhul jõudu kasutada, kui kommunistid 1948. aasta valimised võitma peaksid, kuid nende vastased tulemusi kehtetuks kuulutama hakkaks.⁹¹

Muidugi tuleb siinjuures ka Togliatti enda isiksusega arvestada, kuid sealt peegeldub samuti tugevat tasakaalukust. Justiitsministrina tegutsedes koostas ta 1946. aasta juunis näiteks amnestiaseaduse, mis hakkas kehtima nii partisanidele kui ka fašistidele⁹². Seaduse eesmärgiks sai ühiskonna sidusust parandada ning sõja ajal lõhenenud Itaalia rahvas, vähemalt mingil määral, uuesti ühendada. Inimeste polariseeritust sai Togliatti 1948. aasta juulis omal nahal tunda, kui ühe avaliku tapmiskatse napilt üle elas. Sündmusele järgnesid mitmed meeleavaldused, kuid Togliatti ei ässitanud jätkuvalt enda jälgijaid revolutsioonile⁹³.

Samuti on Togliatti puhul alati esile tõstetud aspekti, et ta väitis end, vähemalt teoreetiliselt, olevat koostöövõimeline iga poliitilise sõjjärgse erakonnaga ning oli nõus vajadusel isegi kuningavõimu toetama. Muidugi tasub arvestada, et antud seisukohtade taga oli täiesti loomulikult ka praktiline kasu kommunistidele. Idee Itaalia kuninga või marssal Pietro Badoglio jõududega koostööd teha tulenes 1944. ning 1945. aastal veel suuresti vajadusest vabaneda Natsi-Saksamaa okupatsioonijõududest riigi kesk- ja põhjaosas⁹⁴. Ühtlasi ei saa välistada võimalust, et seesugune tegutsemine kaudselt toetas Nõukogude Liitu sõjas Saksamaa vastu, kuigi kasutegur oli selles aspektis arvatavasti üsnagi marginaalne.

⁸⁹ Service. Seltsimehed, lk 314.

⁹⁰ Indro. Cervi. Monticelli. Aldo Moro juhtum, lk 14 – 15.

⁹¹ Service. Seltsimehed, lk 316.

⁹² Fantoni. After the Fall, lk 816.

⁹³ Ellwood, D.W. The 1948 Elections in Italy: a cold war propaganda battle. – Historical Journal of Film, Radio and Television, 1993, kd 13, nr 1, lk 24 – 31.

⁹⁴ Fantoni. After the Fall, lk 825.

Lisaks eelnevale oli Togliattil ka isiklik sisepoliitiline ning salakavalam põhjus, mis teda demokraatlike ning kapitalistlike jõududega ka pärast sõja lõppu koostööle ajendas. Nimelt on tõenäolisem stsenaarium, kus IKP ei plaaninud demokraatlikes institutsioonides pikaajaliselt tegutseda, vaid püüdis pigem enda mittedemokraatlikku, kommunistlikku režiimi poollegaalselt võimule seada. Togliatti nägi, kuidas vasakpoolsus Itaalias 1920. aastate algul läbi kukkus ning järeldas, et Itaaliale on veel pikk tee sotsialistliku revolutsioonini minna. Selle tee üheks etapiks kujunes demokraatia, mis vahepeal peatuspunktina läbida tuli.⁹⁵

Revolutsiooniline arusaam ning proletariaadi diktatuuri pooldamine peegeldub ka Togliatti aruandest, millega ta 1946. aasta septembris Itaalia esimese asutava kogu põhiseadusliku alamkoja poole pöördus. Justiitsministri koha oli ta paar kuud varem kaotanud, mis takistas suuremat mõjutamist põhiseaduse koostamisel. Aruandes kirjutab Togliatti sellest, kuidas liberalismi põhimõtetele juhitud majandus on vaid selle ideoloogia teoreetilisi dogmasid uskudes võimalik, aga mitte reaalselt elluviidav, mistõttu liberaalsetel põhimõtetele riigi taastamine oleks kahjulik. Pikalt valitses selles tema sõnul plutokraatia, mis riikidele ja nende rahvastele palju kahju tekitas ning osaliselt Teise maailmasõja tekkimisele kaasa aitas. Lahendusena näeb Togliatti siinkohal ainult „majanduslike struktuuride ja ühiskonna ulatuslikku ning radikaalset reformimist“, mis tema ettekujutluse järgi pidi väljenduma näiteks plaanimajanduses, ettevõtete riigistamises ning suurmaavalduse piiramises.⁹⁶

On näha, et antud pöördumine sisaldab suurel hulgal vasakäärmuslikke ideid ning kirjeldatud ühiskond sarnaneb põhimõtetele tugevalt Nõukogude Liidu mudeliga ehk riigiga, mille eeskuju Togliatti aruandes ka esile tõstis⁹⁷. Muudatused pidid Itaaliasse tooma „progressiivse demokraatia“ ehk lääneliku demokraatliku süsteemi täiuslikuma versiooni. Muidugi mõõnis IKP esimees seda, et isegi kui kommunistidel oleks kokkupandava konstitutsiooni osas suurem sõnaõigus olnud, ei oleks see siiski tohtinud liiga ambitsioonikas kujuneda. Konstitutsioon pidi lähtuma sellest, mida nendes oludes oli võimalik saavutada. Itaalia kommunistidele meelepärane riik pidi lihtsalt hiljem välja kujunema⁹⁸.

Kogu protsess pidi selleks kulgema pikaajaliselt, taoline idee pärines suures osas Gramsci „positsioonisõja“ teooriast. Nimelt valitses selle mõttekäigu kohaselt lääneriikides ühe maailmavaate ehk liberalismi hegemoonia, mis enda positsiooni demokraatlike

⁹⁵ Duggan. A Concise History of Italy, lk 245.

⁹⁶ Togliatti. Pozzoli (koostaja). Reden und Schriften Eine Auswahl, lk 81 – 85.

⁹⁷ Samas, lk 86.

⁹⁸ Samas, lk 87.

institutsioonidega kindlustas. Riiklikud institutsioonid olid kommunistide jaoks nagu fortifikatsioonid, mis otsest võimule pääsemist takistasid. Just seetõttu nägi Gramsci ainukese järelejäänud võimalusena seesugustes riikides, kaasa arvatud Itaalias, suuri rahvahulki mõjutada ideoloogilise teadvustamistöega. Kommunistlik partei pidi alternatiivsete institutsioonide või organisatsioonide kaudu looma eri ühiskonnakihtidega kompleksed ning tihedad suhted. Lisaks tuli tuvastada erisused riigijuhtide ning rahva vahel ja need võimalikult suureks paisutada.⁹⁹

Ülalmainitud tunnused sarnanevad tugevalt ka proletariaadi diktatuuri põhimõtetega, kus domineerib paljude diktatuur väheste üle. Töölised võtaksid selles stsenaariumis riigijuhtimise koos riigi sundinstitutsioonidega üle ning kasutaksid viimaseid kapitalistide vastu. Selle tulemusena riik muutuks, kaovad klassid ning lõpeb majanduslik eksploateerimine.¹⁰⁰

Kommunistide liidrid olid Itaalias seega revolutsioonilise tee võimuni välistanud, kuigi elanikud riigis ei saanud selles, üldist sõjajärgset õhkkonda arvestades, ilmselt täiesti kindlad olla. IKP võis seega küll näida mitteradikaalse koostöövõimelise poliitilise grupeeringuna, kuid Togliatti kirjapandut analüüsides võib järeldada, et tegelikkuses see nii siiski polnud ning sisuliselt oleks erakond pikalt võimul püsides järk-järgult Itaalia demokraatlikke institutsioone ja riigikorraldust süstemaatiliselt lagundama hakanud. Väljaütlemised koostöövalmiduse kohta olid seega pigem fassaadiks, kuna parteisisest suuremat ideoloogilist reformimist ei toimunud. Võib spekuloida, kas kommunistide valitsusse jäämisel oleksid nad jällegi Stalini juhiste järgi käitunud? Võib-olla oleks valitsuspartei staatusega kaasnenud suurem iseseisvus, prestiiž ning kerge vastupanu Moskvale, kuid Stalini võimuperioodil olid lahkkelid ning vabam mõtlemine kommunistlikus blokis siiski erandiks. Ainukene mässaja oli selles punktis Tito, kuid meil ei ole alust arvata, et teised oleksid tahtnud tema jälgedes käia, eriti peale Nõukogude Liidu teravat reaktsiooni viimasele.

Ameeriklased ei olnud muidugi veendunud, et IKP ei vali revolutsioonilist teed. Täpsemini öeldes, nad pidasid kommunistide vägivallatsemist ning pööret väga tõenäoliseks ning sekkusid seetõttu Itaalia sisepoliitikasse objektiivselt vaadeldes isegi tunduvalt rohkem, kui seda tegi Nõukogude Liit. Lisaks läänejõudude 1948. aasta Itaalia valimiste sekkumisse ning Marshalli plaani rahadega mõjutamisele lubas USA Itaaliat toetada ka territoriaalsetes küsimustes ning

⁹⁹ Gramsci, Antonio. Forgas, David (koostaja). *The Antonio Gramsci Reader: Selected Writings 1916 – 1935*. London: Lawrence and Wishart, 1999, lk 222 – 230.

¹⁰⁰ Macridis, Roy. C. Hulliung, Mark. L. *Contemporary Political Ideologies: Movements and Regimes*. New York: Pearson Education, 1996, lk 104 – 108.

aidata Trieste tagastamisel, kuid seda vaid juhul, kui riigis moodustatakse mittekommunistlik valitsus¹⁰¹. Peale selle eksisteeris sõjajärgses Itaalias ka salajane spionaaživõrgustik, kuhu nii USA kui ka Itaalia agendid kuulusid. Organisatsiooni eesmärgiks oli eelkõige küll kommunistliku puts'i ärahoidmine, kuid samas ei saa välistada realistlikku võimalust, et mõjuagendid üritasid raskendada ka IKP legaalselt teed võimule¹⁰². Peale kõike eelmainitud hoidis USA valmisolekus ka relvajõude, mida halvimal juhul ehk kommunistide ülekaaluka valimisvõidu korral potentsiaalselt kasutada oleks saanud¹⁰³.

Võttes nüüd veel arvesse Itaalias tegutsenud maffiat, võib ka selle seotust osade poliitjõududega näha. Tuntuimaks maffiarünnakuks kujunes eespool mainitud, 1947. aasta 1. mail aset leidnud *Portella della Ginestra* vahejuhtum, mille pani toime bandiit Salvatore Giuliano. Rünnak äratas kahtlust, kuna see oli selgelt kommunistide vastu suunatud ning selle eesmärgiks oli neid hirmutada. Sitsiilia kommunistide juht Girolamo Li Causi süüdistas Itaalia tolleaegset siseministrit ning Kristlike Demokraatide ridadesse kuulunud Mario Scelbat, nagu oleks too juhtumisse segatud, kuid kohtuprotsessi käigus ei leidunud selle toetamiseks piisavalt asitõendeid. On loogiline, et Li Causi Scelbat kahtlustas, kuna just viimase ametiaja jooksul tabas kommunistide meeleavaldusi sageli politseivägivald, mis 1945–1952. aastani ligi 90 protestija surmaga lõppes¹⁰⁴. Giuliano ise võttis kogu vastutuse enda peale, kuid detailsem uurimine tema suhtes ei saanud toimuda, kuna bandiit mõrvati menetluse käigus¹⁰⁵. Täielikult ei saa kristlike demokraatide seotust maffiaga aga kindlasti eitada, kuna isegi partei mainekamad liikmed, nagu näiteks mitu korda Itaalia peaministri ametit pidanud Giulio Andreotti, on maffiasidemete tõttu süüdi mõistetud¹⁰⁶. Võib vaid oletada, kui palju partei maffia teenuseid poliitikas kommunistide vastu kasutada võis.

Kõike sõjajärgse Itaalia poliitikas toimunut arvesse võttes võib esmapilgul küll tunduda, et USA ning Itaalia demokraatlikud jõud käitusid kommunistlike jõudude suhtes üleliia karmilt ning ebaausalt. USA sekkus riigi siseasjadesse ning IKP vastu tõepoolest liiga jõuliselt ning tegi seda kindlasti rohkem kui Nõukogude Liit.

Siinkohal tuleb aga arvestada äärmiselt polariseerunud ning külma sõja aegse keskkonnaga, mis tähendab, et kuigi IKP juhtidel ei olnud plaanis korraldada riigipööret, ei saanud ameeriklased

¹⁰¹ Service. Seltsimehed, lk 316.

¹⁰² Baldoli. A History of Italy, lk 270.

¹⁰³ Service. Seltsimehed, lk 316.

¹⁰⁴ Baldoli. A History of Italy, lk 270.

¹⁰⁵ Dickie. Sitsiilia maffia, lk 212 – 218.

¹⁰⁶ Samas, lk 21 – 22.

ning kristlikud demokraadid selles kunagi kindlad olla ning arusaadavalt oli neil seesugust seisukohta raske uskuda. Seetõttu võeti kasutusele preventiivseid meetmeid ning kuigi viimased muutused liiga jõulisteks, võib neid osaliselt siiski õigustada, kuna ka legaalsel teel võimule saanud kommunistid oleksid väga suure tõenäosusega Itaalia väljakujunevat ning seetõttu nõrka demokraatlikku süsteemi hakanud lagundama. Võib tõesti vaid arvata, millises suunas Itaalia poliitika oleks liikunud, kui sellesse poleks sekkunud välised mõjud. Kas kommunistid oleksid legaalselt võimule tulnud või esimesed Itaalia Vabariigi valimised võitnud ning valitsuses kauem püsinud? Reaalne šans oli neil kõigeiks selleks tegelikult olemas.

Prantsusmaale Pariisi saabus Thorez tagasi 27. novembril 1944¹⁰⁷. Moskvast saadud juhiste järgi pidi tema hakkama veenma Põhja-Prantsusmaal tegutsevaid kaevureid, et nood enda toodangut ei vähendaks ning jätkaksid kesistes oludes tavapäraselt töötamist¹⁰⁸. Seesuguses sündmuste käigus olid üles ässitatud kaevurid arvatavasti küll pettunud, kuid samas puudub informatsioon nende leppimatuses, mida vägivalla kujul väljendatud oleks. Ka koostöö sotsialistide ning vabariiklastega ajutises valitsuses sujus esimestel aastatel rahuldavalt ja *tripartisme* näis töötavat. Need kompromissid ning taoline koostöövalmidus ei tulenenud mitte ainult Moskva mõjudest PKP-le, vaid võib suhteliselt kindlalt öelda, et kommunistid üritasid ise, omal algatusel, samuti Prantsusmaa ülesehitamise protsessis osaleda ning seda toetada, jättes revolutsioonilise retoorika hetkeks tagaplaanile.

Mõni võib ju ülalmainitud arvesse võttes näha nüüd Prantsuse kommunistide siirust, ühtsust ning võib-olla isegi patriootlikkust, mida riigi rekonstrueerimise käigus väljendati, kuid see oleks ekslik. Partei juhatuses saadi aru, et sõjaaegse vastupanuliikumisega saavutati suur populaarsus ka nende prantslaste seas, kes ideoloogilistel põhjustel tavalises poliitilises olukorras PKP-d pooldanud ei oleks. Kommunistid ise nimetasid end lausa *Parti des 75,000 Fusillés* ehk „75 000 maha lastud parteiks“, kuigi väidetud numbris võib tugevalt kahelda¹⁰⁹. Seda edu ei tohtinud nüüd kergekäeliselt maha mängida ning igasugused katsed revolutsioonilisel teel võim riigis enesele saada seadsid ohtu kommunistide maine. Poliitilist olukorda arvestades oleks see ühiskonda veelgi rohkem pingestanud. Arvestada tuli ka liitlasvägede kohalolekuga Lääne-Euroopas, mis oleksid pöördele kindlasti vastu seisnud¹¹⁰.

¹⁰⁷ Thorez, Maurice. Duclos, Jacques (eessõna). Rahva poeg. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953, lk 145.

¹⁰⁸ Rice-Maximin, Edward. Reassessments of Fascism. – Journal of Contemporary History, kd 19, nr 4, lk 731.

¹⁰⁹ Bell, David Scott. Criddle, Byron. The French Communist Party in the Fifth Republic. Oxford: Clarendon Press, 1994, lk 75.

¹¹⁰ Samas, lk 75 -76.

Lisaks sellele ei saanud võimaliku riigipöörde tulemustes kindel olla, PKP oleks võinud kogu oma poliitilise edu lihtsalt kaotada.

Partei plaan oli aga vähem riskantsem ning strateegilisem kui otsene revolutsiooniline pööre. Nad olid riigis kõige populaarsem erakond, hästi organiseeritud ning tõhusa propagandamasinaga. Peale selle näis võimalik liit Prantsuse sotsialistidega tõenäoline ning kokkuvõtvalt ei olnud kommunistidel seega halb võimalus riigis legaalselt võimule tulla, mis oleks kõikidest stsenaariumitest kõige meeldivam olnud¹¹¹. Enda revolutsioonilisust suurema eesmärgi nimel ohverdada ei olnud Thorezi jaoks uus nähtus, kuna 1936. aastal oli ta näiteks Léon Blumi valitsust toetanud, et Natsi-Saksamaa ekspansioonile vastu seista¹¹².

Seesuguse stsenaariumi tekkimist ei soovinud USA aga kuidagi. Ühendriikide jaoks olid kommunistid Prantsusmaa valitsuses juba alates nende kaasamise hetkest ebasobivad. Nagu Itaalias nii oli ka Prantsusmaal mitmeid organisatsioone ja ametiühinguid, mida kommunistidest isiksused juhtisid. Mõjuvõimsamaks neist kujunes üks riigi suurimaid ametiühinguid CGT ehk *Confédération générale du travail*, mida Üldiseks Tööföderatsiooniks tõlkida võib.¹¹³

Ärevamaks muutusid ameeriklased 1946. aasta referendumil Prantsusmaa konstitutsioonil üle. 1946. aasta mais hääletusele pandud konstitutsioon sisaldas suuresti PKP mõjutusi. USA kartis muidugi seesuguse konstitutsiooni heakskiitmist, kuid samas muretseti ka võimaliku vägivaldse ja illegaalse reaktsiooni üle, mida kommunistid avaldada võivad, kui rahvahääletus nende kahjuks otsustab. Lõppkokkuvõttes konstitutsioon põrus, 1946. aastal korraldati uued ajutise valitsuse valimised ning alles sama aasta sügisel võeti Neljanda Vabariigi alusdokument vastu. Osa ameeriklastest vaatlejatest oletas aga enne 1946. aasta mai referendumit, et PKP revolutsioonilised ettevalmistused juba käivad ning aktsiooni õnnestumiseks on relvi isegi Nõukogude Liidust kohale lennutatud. Taolised oletused ei vastanud tagantjärele teades küll tõe, kuid olukord oli Washingtoni jaoks piisvalt ekstreemne, et sõjaosakonnas kaaluti isegi kindral McNarney' üksuste liigutamist Saksamaa aladelt Prantsusmaale. See aga lõplikku heakskiitu ei leidnud, kuna kardeti vasakpoolsete jõudude liigset ärritamist. Kohapealne USA suursaadik Caffrey pidas revolutsiooni siiski vähetõenäoliseks ning kartis pigem PKP legaalselt edu poliitikat.¹¹⁴

¹¹¹ Price. A Concise History of France, lk 345.

¹¹² Service. Seltsimehed, lk 212 – 213.

¹¹³ Rice-Maximin. Reassessments of Fascism, lk 730.

¹¹⁴ Samas, lk 732 – 734.

Kommunistide endi jaoks hakkas sõjajärgne poliitiline olukord valitsuses alates 1947. aastast aga tõsiselt muutuma. PKP oli küll paar aastat juba valitsuskoalitsioonis olnud, kuid samas jäid nende liikmed esialgu ilma võtmetähtsusega ministrikohtadest, nagu välis- ja kaitseministri või peaministri positsioon. Ainukeseks erandiks kujunes seejuures riikliku julgeoleku või ka kaitseministri koha saanud François Billoux¹¹⁵. Kommunistide välistamine nendelt kohtadelt polnud juhus, vaid ülejäänud Prantsuse poliitjõudude plaanitud skeem, milles ka Charles de Gaulle osales.

Maurice Thorez ei saanud ennast samuti enam mugavalt tunda, kuna tema vastu tekkis parteisisene opositsioon, mida hakkasid juhtima Léon Mauvais, Laurent Casanova ja André Marty¹¹⁶. Nende mõjukate parteiliikmete pahameel sai alguse PKP käitumisest riigi poliitikas, mis hakkas minema partei põhimõtetega vastuollu. Üheks taoliseks küsimuseks kujunes Prantsusmaa sõjaline sekkumine Indo-Hiina piirkonda ning sealsete kohalike kommunistlike jõudude vastu. Prantsuse kommunistidele näis seesugune tegevus ideoloogiliselt muidugi vastuvõetamatu, kuid PKP liikmetest ministrid hääletasid sekkumise poolt¹¹⁷.

Kommunistid hakkasid seega sisemiselt lõhenema ning arvatavasti vandus Thorez parteisisestele nõudmistele alla, muutes PKP poliitiliselt jäigemaks, mis samuti aitas kaasa kommunistide valitsusest väljaheitmisele 1947. aasta mais. Kremli reageeriti toimunule negatiivselt, Stalini plaanid olid PKP jaoks teistsugused ning seetõttu asus ta Prantsuse kommuniste meelega opositsioonitee valimises süüdistama, mis aga tegelikkuses päris tõele ei vastanud¹¹⁸. Seekord ei langenud Kremli pahameeleks aga mitte liigne revolutsioonilisus, vaid anarhiline tegutsemine, mida PKP kohta ei osatud ette arvata.

2.2 Stalinismiperiood ja Kominform 1947–1956

Uurides nüüd nii PKP kui ka IKP suhteid Nõukogude Liiduga konkreetsemalt, tuleb kohe mainida, et need olid 1944–1947. aasta maini põhimõtteliselt olematud. Ainukene juhis, mis Moskvast kaasa anti, oli käsk riigipööretest hoiduda ning enda võimeid mitte ülehinnata. Uudis sellest, et kommuniste tabas Itaalias ja Prantsusmaal valitsusest väljaheitmine, oli Kremli jaoks küll halb, kuid samas ei antud sealt mingisuguseid juhiseid edaspidiseks konkreetsemaks

¹¹⁵ Assemblée nationale, [http://www2.assemblee-nationale.fr/sycomore/fiche/\(num_dept\)/815](http://www2.assemblee-nationale.fr/sycomore/fiche/(num_dept)/815), (külastatud: 12.04.2019).

¹¹⁶ Johnson. The Long March of the French Left, lk 30.

¹¹⁷ Samas.

¹¹⁸ Zubok, Vladislav. Pleshakov, Constantine. Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev. Massachusetts: Harvard University Press, 1996, lk 129.

tegutsemiseks. Ameeriklased eeldasid küll näiteks seda, et PKP ja IKP ning Moskva on omavahel tihedates sidemetes, kuid see ei vastanud tõele¹¹⁹. Seda väidet tõestab näiteks kiri, mille Stalin lasi Ždanovi kaudu Maurice Thorezile 1947. aasta mais edastada. Selles kirjutatakse üsna selgelt: „Paljud arvavad, et Prantsuse kommunistid koordineerivad enda käitumist Moskvaga. Te teate, et see pole tõsi, teie sammud olid meile täielikuks üllatuseks“¹²⁰.

1947. aasta septembris loodud Kommunistliku Informatsioonibüroo ehk Kominformi üheks ülesandeks oli just lõpetada taolised ettearvamatud sündmused Euroopa kommunistlike parteide hulgas¹²¹. Selle asutamiskonverents toimus väikeses Poola linnakeses Szklarska Porębas, mida äärmiselt suur saladuskate ümbritses. Salatsemise suurimaks põhjuseks oli Nõukogude Liidu soov maailmale näiliselt muljet tekitada, et pärast Kominterni likvideerimist tegutsesid eri kommunistlikud parteid Kremlist sõltumatult¹²².

Stalinit ajendasid organisatsiooni looma kaks peamist tegurit. Neist esimene oli Ida-Euroopa kommunistlikule blokile arvatavalt tulenev oht Läänest, mida Marshalli plaan kõige paremini kehas. Teine tegur seisnes aga uskumuses, et peamiselt sedasama blokki ning lisaks muid kommunistlikke parteisid, mille all peamiselt IKP-d ning PKP-d mõeldi, saab kõige paremini juhtida range ideoloogilise korra ning distsipliini kaudu¹²³. Maailm oli Moskva juhtide arvates just Marshalli plaani tõttu juba „kahte leeri“ jagunenud, kuigi seesuguse arusaamiseni jõudis Ždanov üsna hilja, sest 1947. aasta suvel ei olnud tema Kominformile esitamiseks mõeldud tekstides veel „kahe leeri“ teesi sees¹²⁴. Ždanovi improviseeritud mõtted tähendavad aga omakorda, et Nõukogude Liidu hoiak sündmustele Läänes oleks doktriiniliselt võinud hoopis teistsuguseks kujuneda.

Esimesele kongressile kogunenud Itaalia, Prantsuse ning tegelikult ka Belgia kommunistid said aga küllaltki ebaseeldiva üllatuse osaliseks, kui mõttekaaslased Nõukogude Liidust ning Jugoslaaviast hakkasid neid süüdistama revolutsioonilisuse puudumises¹²⁵. Fakt näib esmapilgul paradoksaalne, kuna oli ju Moskva ise olnud see, kes Lääne-Euroopa kommunistidele juhised revolutsioonilise tee vältimiseks kaasa andis. Lisaks sellele ei soovinud

¹¹⁹ Rice-Maximin. Reassessments of Fascism, lk 730.

¹²⁰ Judt. When the Facts Change, lk 71.

¹²¹ Wasserstein, Bernard. Barbarism and Civilization: A History of Europe in Our Time. New York: Oxford University Press, 2007, lk 432 – 433.

¹²² Service. Seltsimehed, lk 289.

¹²³ Zubok. Pleshakov. Inside the Kremlin's Cold War, lk 125.

¹²⁴ Roberts, Geoffrey. Moscow and the Marshall Plan: Politics, Ideology and the Onset of the Cold War, 1947. – Europe-Asia Studies, 1994, kd 46, nr 8, Soviet and East European History, lk 1380.

¹²⁵ Judt. When the Facts Change, lk 71.

Stalin kongressi pidamise ajahetkel ka seda, et Suurbritannia Kommunistlik Partei enda „parlamentaarsete“ võimuni hülgaks, kuigi viimased ei olnud kohapeal esindatud¹²⁶. Mis põhjusel aga taoline suunamuutus Moskvast siiski toimus?

Vastuseversioone sellele küsimusele on sisuliselt kaks. Lääne-Euroopa kommunistid ise kahtlustasid pikalt Nõukogude osapoole skeemitamist nende vastu. Moskva oli neile varasemalt andnud juhiseid revolutsioonilisest teest hoidumiseks ning neid üritati ka täita, kuid lõpptulemuseks oli ikkagi valitsusest väljaheitmine. Taolisest loogikast lähtudes ei andnud Kremli strateegia Itaalia ning Prantsuse kommunistidele seega parimat väljundit, kuid seda süüd ei saanud nüüd ka kõikide konverentsile kogunenud kommunistlike parteide ees omaks võtta. Seetõttu tehtigi Lääne-Euroopa kommunistidest patuoinad, et läbikukkumise tegelikku põhjust varjata.¹²⁷

Teise võimalusena võis aga Nõukogude Liidu kriitika alla sattuda Lääne-Euroopa kommunistide pealtnäha anarhiline tegutsemine ning üldine koordineerimatus ja segadus, mis kommunistlikus blokis lühidalt pärast sõda eksisteeris. Anarhilise tegutsemise all mõeldi suure tõenäosusega IKP ning PKP parteisiseseid vastuolusid, mis parteijuhtide uute suundade kasutuselevõtmisega tekkisid. On raske öelda, kas just need sisemised vastuolud viisid eri Lääne-Euroopa riikides tegutsenud kommunistlikud parteid poliitilisse opositsiooni. Kindlasti võis see tegur seesuguste sündmuste käigule kaasa aidata, kuid arvatavasti mõjutasid olukorda USA huvid siiski rohkem. Ameeriklased ei oleks lubanud kommunistidel veel kauem valitsustes püsida ning nagu eelnevast alapeatükist järeldub, olid nad neile väga ebameeldiva olukorra muutmiseks teoreetiliselt valmis ka sõjalist jõudu kasutama.

Muidugi võis Kreml ka salamisi seisukohal olla, et juhul, kui NLKP oleks Lääne-Euroopa kommunistlike parteidega piisavalt suhelnud ning nende tegevust koordineerinud, oleksid viimased siiski omariikide valitsustesse jäänud. Nõukogude Liidust ei tulnud tõepoolest ühtki detailsemat juhust või nõuannet ning selle tulemusel tegutsesid kommunistid Lääne-Euroopas kuni 1947. aasta Kominformi loomiseni küllaltki iseseisvalt ja vabalt¹²⁸. Ka see vabadus võis Stalinit ärritada ning arvatavasti nägi ta selles veel üht põhjust, miks Lääne-Euroopa kommuniste saatis ebaedu¹²⁹.

¹²⁶ Service. Seltsimehed, lk 290.

¹²⁷ Judt. When the Facts Change, lk 71.

¹²⁸ Zubok. Pleshakov. Inside the Kremlin's Cold War, lk 133.

¹²⁹ Roberts. Moscow and the Marshall Plan, lk 1380.

Kominformi teiste märkimisväärsimate tegevuste ning ülesannete hulka kuulusid ka teisel kongressil Jugoslaavia kommunistide väljaheitmine organisatsioonist ning regulaarse propaganda levitamine¹³⁰. Alahinnata ei tasuks aga Kominformi rolli Nõukogude Liidu huvide levitamisel ja kindlustamisel. Organisatsiooni kongressidel toimusid mitmepoolsed kohtumised paljude eri osapoolte vahel. Stalinile meeldisid eri kommunistlike parteidega suheldes tavaliselt küll pigem kahepoolsed kõnelused, kus oli lihtsam nõrgemat vastaspoolt survestada, kuid samas puudus selliste kohtumiste otsustel tõsiseltvõetav tunnustus üldises idablokis¹³¹. Mitmepoolsete kohtumiste eeliseks oli aga asjaolu, et otsused, milleni nendel jõuti, omasid kommunistlikus blokis suuremat legitiimsust. Miski ei takistanud aga Moskvat nüüd väitmast seda, et nende jaoks sobivaimad lahendused eri olukordadele olid tegelikult kõige paremad ka üldisele kommunistlikule liikumisele Euroopas. Stalin võttis mitmepoolsed kõnelused üldjuhul kasutusele siis, kui teda kahepoolsed edasi ei viinud¹³².

Igatahes näib üsna kindel olevat see, et Kominform aitas Nõukogude Liidul Lääne-Euroopa kommunistlikke parteisid konsulteerida ning neid enda haardesse saada, kuna juba varsti peale koosolekut saadeti Moskvast uusi instruksioone. Neid järgides astusid näiteks Prantsusmaa kommunistid ning nende kontrollitavad ametiühingud Marshalli plaani ning USA-st tuleva „Coca-kolonisatsiooni“ vastu välja, püüdes vahel isegi saboteerimisega tegeleda.¹³³

Sellest, kas Kominformi tulemusel ka Lääne-Euroopa kommunistliku liikumise juhtide ning Kremli omavahelised suhted paranesid, on aga keeruline rääkida. Maurice Thorezi 1949. aastal Pariisis esmakordselt avaldatud autobiograafilises teoses on esindatud küll PKP esimehe seisukoht „Nõukogude Liitu tingimusteta kaitsta“. Lisaks prantsuse kommunistide üldine teadanne, et „prantsuse rahvas ei nõustu olema imperialistliku agressiooni tööriistaks, et nad ei hakka sõdima Nõukogude Liidu vastu, võimsa nõukogude rahva vastu, keda juhib tema suur partei – Lenini-Stalini partei“ ning muidugi palju muud teksti, mis samas suunas jätkub.¹³⁴

Palmiro Togliattile tegi Stalin pärast 1948. aasta Itaalia alamkoja valimisi ettepaneku Roomast lahkuda ning Bukarestis asuva peakorteriga Kominformi tööle minna, mida võib-olla omamoodi usaldusena tõlgendada saaks, kuid IKP esimees keeldus pakkumisest¹³⁵. 1952. aasta

¹³⁰ Service. Seltsimehed, lk 291.

¹³¹ Mansbach, Richard. W. Bilateralism and Multilateralism in the Soviet Bloc. – International Organization, 1970, kd 24, nr 2, lk 376.

¹³² Samas, lk 377.

¹³³ Wasserstein. Barbarism and Civilization, lk 425.

¹³⁴ Thorez. Duclos. Rahva poeg, lk 7 – 10.

¹³⁵ Service. Seltsimehed, lk 317.

augustis toimunud NLKP XIX kongressil Moskvast kohtus Stalin Togliatti ja Thoreziga uuesti. Kongressil peetud kõnes, mis ühtlasi jäi Stalini viimaseks avalikuks sõnavõtuks, tänas ta ka kommunistlikke vennasparteid, rõhutades seejuures enim loomulikult Prantsuse ja Itaalia parteiliidrite kohalolu, kuna olid ju nemad töötanud, et „nende rahvas ei kavatse sõdida Nõukogude Liidu rahvaste vastu“¹³⁶.

Eelnevalt mainitud juhtumite põhjal võib nüüd küll arvata, et pärast kriitikat 1947. aasta Kominformi esimesel kongressil, said Nõukogude Liidu juhtkond ning Lääne-Euroopa kommunistide võtmeisikud omavahel edaspidi küllaltki hästi läbi, kuid nagu tihti kommunistliku leeri uurides selgub, on see väga eksitav. Kirjutades sõjajärgsest Stalini isiksusest, peegeldub sellest eelkõige väga suur hulk paranoiat põhimõtteliselt kõigi vastu. Nõukogude Liidu hilisstalinistlikul perioodil planeeris see diktaator ju kogu enda „vana kaadri“ asendamist nooremate kommunistidega¹³⁷. Stalini sarnast suhtumist on tegelikult ka Lääne-Euroopa kommunistidest kirjutades näha, kuna Kremli juht eeldas, et olulisimad personalimuudatused ka seal eelnevalt tema nõusoleku saavad¹³⁸.

Togliattile tehtud Kominformi pakkumine võis sama hästi ka varjatud trikk olla, mille tulemusel IKP parteisisest juhtkonda muuta sooviti. On teada, et Stalin soosis rohkem nooremat IKP liiget Pietro Secchiat, kes ise kunagi pikaajaliselt Nõukogude Liidus viibima ei pidanud, ning viimasele tundus IKP peasekretäri koht samuti atraktiivne olevat¹³⁹. Millisest Stalini usaldusest mingisugustesse välismaal ning lisaks sellele veel lääneriikide mõjusfääris tegutsevatesse kommunistidesse sellisel juhul siis rääkida saab, kui seda isegi koduriigi kamraadide vastu ei esinenud? Nõukogude Liidu juhi jaoks tegutsesid need kommunistid kaugel ja tal polnud võimalik neid kogu aeg jälgida. Pigem respektierisid ning kartsid Lääne-Euroopa kommunistliku liikumise parteijuhid lihtsalt Stalinit. Oht Tito moodi lõpetada oli kõigil värskelt meeles ning see näis kõigile vale käitumise korral vägagi realistlik stsenaarium olevat.

Liikmesparteide järel nuhkimisega Kominform siiski ei tegelenud, kuid see ei tähenda, et viimast olnud ei oleks, selleks ülesandeks oli NSV Liidul olemas Üleliidulise Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretariaadi rahvusvaheliste suhete osakond. Infoni jõudis mainitud

¹³⁶ Rubenstein, Joshua. Stalini viimased päevad. Tallinn: Äripäev, 2016, lk 56.

¹³⁷ Vahtre, Sulev (peatoimetaja). Pajur, Ago. Tannberg, Tõnu (tegevtoimetajad). Eesti Ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tannberg. Nõukogude Liit sõjajärgsetel aastatel. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 270 – 273.

¹³⁸ Service. Seltsimehed, lk 291.

¹³⁹ Agosti, Aldo. Communist Lives, Palmiro Togliatti: A Biography. New York: I.B.Tauris, 2008, lk 212.

osakond osaliselt otse parteide kaudu, Moskva saatkondade abil ning luureteenistuse tegevuse läbi¹⁴⁰. Viimane fakt näitab jällegi Nõukogude Liidu umbusaldust Lääne seltsimeeste vastu.

Kominformi kohta võib seega öelda, et organisatsioon aitas Nõukogude Liidul Lääne-Euroopa kommunistlike parteidega luua tihedamaid, kontrolliva iseloomuga suhteid. Neid aastaid iseloomustas Kremli vähene usaldus ja tugevad kontrollmehhanismid. Seega soosis Moskva sel perioodil lääneeurooplaste vähest erakonnasisest diskussiooni ning pigem Kremli juhtnööride vaikset täitmist.

Võib-olla oli Kominformi loomine suuresti reaktsioon Läänest tuleneva kujuteldava ohu vastu, mida Marshalli plaan kehastas ja Moskvale ei olnud oletatavasti algselt plaanis nii kontrollivat institutsiooni luua ja Lääne-Euroopa kommunistlike parteidega sedamoodi käituda. Seda seisukohta toetaks näiteks ka Ždanovi viimasel minutil kokkupanud tees „kahest leerist“. Stalini aastatepikkune paindumatus mitmetes valdkondades näitab aga samas teistsugust pilti.

2.3 Suhete muutumine ning 1956. aasta murrangulised sündmused

Stalini surm 1953. aasta 5. märtsil ei viinud koheselt kontaktide muutmiseni Moskva ning Lääne-Euroopa kommunistide vahel. Sündmus, mis seda aga tekitas, oli 1956. aasta veebruaris aset leidnud NLKP XX kongress. Antud kongress on traditsiooniliselt ajalukku läinud sellega, et esmakordselt kritiseeris Nõukogude Liidu uus peasekretär Nikita Hruštšov avalikult enda eelkäija –Stalini– tegusid ning väitis, et stalinismiperioodil tegi kommunistlik partei Nõukogude Liidus mitu suuremat mõõdalasku. Stalini kuriteod ning isikukultus sattusid löögi alla ja tema režiimi ohvrid said osaliselt rehabiliteeritud¹⁴¹.

Hoopis huvitavam on, vähemalt selle töö raames, analüüsida aga Lääne-Euroopa kommunistlike parteide parteijuhtide reaktsioone toimunule. Mõneti üllatavana tundub seda uurides tõsiasi, et mitmed parteijuhid, kelle hulka muidugi ka Togliatti ja Thorez kuulusid, suhtusid Hruštšovi suunamuutusesse ja reformidesse ettevaatlikult või isegi kergelt tõrjuvalt.

Põhjus seesuguseks hoiakuks seisnes enamasti kommunistide kartuses enda eripärast identiteeti ja nägu Lääne ühiskondades kaotada¹⁴². Lääne-Euroopa kommunistlike parteide ajalugu uurides paistab küll silma selge tendents sellest, et vanamoelisemaid ning aeglaselt muutuvaid parteisid tabas enamasti kiirem allakäik, kuid nagu näha, ei soovitud reforme ka üleliia kiiresti

¹⁴⁰ Service. Seltsimehed, lk 291.

¹⁴¹ Granville, Johanna. Hungarian and Polish Reactions to the Events of 1956: New Archival Evidence. – Europe-Asia Studies, 2001, kd 53, nr 7, lk 1052.

¹⁴² Bracke. Jorgensen. West European Communism after Stalinism, lk 10.

rakendada. Isegi IKP, mis tegelikkuses juba pärast Stalini surma 1953. aastal kergeid parteisiseseid muudatusi alustas, ei reageerinud Hruštšovi ettepanekutele just avasüli. Hiljem nõustus Togliatti enda seisukohta Itaalia ajakirjas *Nuovi Argomenti* siiski kommenteerima, öeldes, et Nõukogude Liit peab täpselt analüüsima, mis Stalini juhtimise all ikkagi valesti läks¹⁴³.

Uuendused vastastikes suhetes andsid Togliattile ning Itaalia kommunistidele ka piisavalt julgustust selleks, et enda positsiooni kommunistlikus leeris ümber mõelda. IKP esimees tõstis selleks uuesti esile enda varem välja arendatud teesi polütsentrismist. Antud mõttekäigu kohaselt pooldas Togliatti kõigepealt seda, et kommunism peab olema riikideülene ja ei saa seisma jääda natsionaalsele tasandile. Polütsentrism nägi ette, et kommunistlikku blokki peaks juhtima teatavat liiki kommunistlik maailmavalitsus. Sellel kõrgeimal valitsusel oleks aga samas olemas ka organiseerunud regionaalsed osad. Potentsiaalseteks eri kommunistlikeks piirkondadeks oleksid saanud näiteks Nõukogude Liit, Aasia ning Lääne- ja Ida-Euroopa. Need regioonid pidid hakkama omavahel koostööd tegema ning lisaks ei tohtinud üheski piirkonnas selget juhtparteid esile tõusta.¹⁴⁴

Togliatti taolist seisukohavõttu saab kaheti tõlgendada. Esiteks kritiseerib tema polütsentrismi tees kommunistliku maailmaliikumise sisemist ülesehitust ning toob esile vajaduse reformide järele. Teiseks üritab ta aga ka IKP olukorda selles süsteemis relevantsemaks muuta ja enda parteile rohkem autonoomiat hankida. Stalin oli omal ajal olnud vastu igasugusele suuremale diskussioonile ning eriti ka polütsentrismile, mis tema meelest oleksid viinud ainult eri fraktsioonide tekkimise ning kommunistliku maailma lõhenemiseni¹⁴⁵. Nüüdsest valitses aga suurem väljendusvabadus ja kontrollmehhanismide vähenemine, mida näiteks Kominformi laialisaatmine 1956. aastal tõendas¹⁴⁶. Hruštšovi esilekerkimine Nõukogude Liidus mõjutas seega suhteid Lääne-Euroopa kommunistlike parteidega üldises plaanis suurema vabaduse suunas.

Prantsusmaa Kommunistlik Partei reageeris Hruštšovi kõnele aga veelgi suurema ettevaatlikkusega. Partei suurimaks kartuseks oli tulevikustsenaarium, kus kommunistlikud parteid ei ole distsipliini langemise tõttu enam koostöövõimelised ning võimust võtavad

¹⁴³ Samas, lk 11.

¹⁴⁴ Steinkühler. Eurokommunismus im Widerspruch, lk 57.

¹⁴⁵ Bracke. Jorgensen. West European Communism after Stalinism, lk 12.

¹⁴⁶ Timmermann, Heinz. The Cominform Effects on Soviet Foreign Policy. – Studies in Comparative Communism, 1985, kd 18, nr 1, lk 3.

kõiksugused kõrvalekaldunud suunad. Selget ohtu nägid prantslased näiteks Hiina Rahvavabariigis ning Mao Zedongis, kelle väärustunud ideoloogiale ülejäänud kommunismiblokk nüüd ühiselt vastu seisma pidi. Ülesanne, millega Nõukogude Liit PKP arvates tõsiselt ei tegelenud. Lisaks ei tervitatud eriti ka destaliniseerimist ja Nõukogude Liidu juhtkonna mõtteid „rahulikust kooseksistentsist“ lääneriikidega, mis PKP arvates nende võimalikud revolutsioonilised püüded lõplikult maha matab.¹⁴⁷

Eelnevalt mainitust saab järeldada, et Lääne-Euroopa kaks kõige suuremat ja relevantsemat kommunistlikku parteid reageerisid järsule muutusele alguses samasuguse ettevaatlikkusega, kuid arenesid edaspidi siiski eri suundades. IKP sai poliitiliselt selgelt paindlikumaks muutuda, kuid PKP soovis enda ortodoksseid väärtusi säilitada.

Muidugi tõid Hruštšovi muudatused aga väga paljudele Lääne-Euroopas tegutsevatele kommunistlike parteide agitaatoritele suurt kergendust. Selle põhjus seisnes teadmises, et nüüdsest võisid lääneriikides tegutsevad kommunistid kerge vaevaga igasuguse kommunismikriitika Stalini kaela ajada ning stalinismi kommunismi väärustunud vormiks lugeda. Sellise vahendi kaudu kaitsesid lääneeurooplastest kommunistlike parteide liikmed nüüd enda „tõelist kommunismi“, mis igasuguse diskussiooni kriitikutega sisuliselt välistada püüdis. Lihtliikmete jaoks taastus isegi teatavat sorti usk edasiminekusse, kuid üsna varsti leidis see kõik endale kiire lõpu.¹⁴⁸

1956. aasta Ungari ülestõus kujunes dramaatiliseks ning seda mitte ainult idablokis, vaid väga kindlalt ka lääneriikide vasakpoolsetes ringkondades. Läänemaailma avalikkusele Suessi kriisi tõttu osaliselt varjatuks jäänud ülestõus pani peaaegu kõik Lääne-Euroopa kommunistlikud parteid väga raskesse olukorda. Nimelt otsustas enamik neist Nõukogude Liidu sissetungi toetada ja sellele enda vaikiv poolehoid anda, kuid seesugusel käitumisel oli kõrge hind. See tekitas parteiliikmetes segadust, pahameelt ning üldist rahulolematust, mida Hruštšovi varasem reformimeelsus võimendas. Kukkumine oli ennast progressiivseteks kommunismijõududeks kuulutanud isikutele seetõttu suurem, kuna nende unistused näisid Nõukogude Liidu järsu suunamuutuse tõttu lähedal olevat.

Mitmed Lääne-Euroopa kommunistlike parteide juhtkonnad üritasid sündmust küll õigustada ja pehmedada, nimetades Ungari kolleege juba USA mõjusfääri sattunud ülejooksikuteks ning kogu sündmust üheks suureks imperialistide konspiratsiooniks, kuid need ponnistused ei

¹⁴⁷ Bracke. Jorgensen. West European Communism after Stalinism, lk 16 – 17.

¹⁴⁸ Judt. Pärast sõda, lk 331.

kandnud vilja¹⁴⁹. Suur hulk parteiliikmeid nägi, et vägivaldne sündmus tulenes idabloki sisemistest arengutest ja teguritest. IKP-st lahkus järgnevatel aastatel peale ülestõusu ligi 400 000 liiget, kusjuures enamik neist olid tavaliselt kas nooremad või haritumad liikmed¹⁵⁰. PKP-s oli negatiivseks kõrvalmõjaks erakonnasisene käärimine, mis lõppes prominentsemate liikmete nagu Waldeck Rocheti ja Benoît Frachoni vastasseisuga Thorezile, milles viimane enda positsiooni tugevdamiseks Nõukogude Liidu abile toetus¹⁵¹. Lisaks kõigele muule suurendas Lääne-Euroopa kommunistlike parteide ametlik hoiak Nõukogude Liidu suhtes ka nende poliitilist isolatsiooni koduriigis.

Õigustatult tekib seetõttu küsimus, mispärast üldse Thorez ja Togliatti enda poolehoidu Nõukogude Liidule Ungari ülestõusu asjus avaldasid? Thorezi ja PKP puhul on Nõukogude poolehoidu võimalik seletada ortodoksse ideoloogilise suunitlusega. Mõlemat parteijuhti ühendab aga veel tunnus, et nad olid oma erakonna liidritena juba küllaltki kaua aega tegutsenud ning olid suuremate muudatuste suhtes seetõttu skeptilised. Võib-olla kartsid nad ka enda positsiooni kaotada ning üritasid seda pigem kindlustada, kuna mõlemad mehed püsisid parteide esimeestena kuni surmani 1964. aastal¹⁵². Stalinismiperioodil olid nad harjunud NSV Liidu huve koduriikide välispoliitilistes küsimustes esindama ning seetõttu võis viimase avalik kritiseerimine ebaloogilise ja kohatuna tunduda. Viimase mõjutegurina sidus neid ka Nõukogude Liidu poolne rahastus, millega peeti ülal parteide propagandaaparaati¹⁵³. On alust arvata, et tugeva kriitika korral oleks viimast arvatavasti vähendatud.

2.4 Paigalseis 1956–1968 ja rahastamine Nõukogude Liidust

Alates 1956. aasta lõpust olid Lääne-Euroopa kommunistlikud parteid seega ebamugavas olukorras. Poliitilise isolatsiooni vastu võitlemiseks asusid nad nüüd küll muudatusi oma internatsionalismis tegema, mis väljendus näiteks Nõukogude Liidu kerges kritiseerimises ja osade kommunistlike dogmade hülgamises, kuid see ei toonud erilist kergendust.¹⁵⁴

Lisaks mõjus NSV Liidu „rahuliku kooseksisteerimise“ uus suund Lääne suhtes negatiivselt kommunistidele nende sisepoliitikas. Näiteks Prantsusmaa 1958. aasta, Viienda Vabariigi

¹⁴⁹ Bracke. Which Socialism? Whose Détente? lk 54 – 56.

¹⁵⁰ Judt. Pärast sõda, lk 340 – 342.

¹⁵¹ Adereth, Maxwell. The French Communist party: A Critical History (1920-1984), from Comintern to „the Colours of France“. Manchester: Manchester University Press, 1984, lk 233 – 235.

¹⁵² Sassoon, Donald. One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century. London: I.B.Tauris, revised edition, 2010, lk 336.

¹⁵³ Brogi, Alessandro. Confronting America: The Cold War Between the United States and the Communists in France and Italy. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2011, lk 161.

¹⁵⁴ Bracke. Which Socialism? Whose Détente? lk 28 – 29.

esimestel parlamendivalimistel esindas De Gaulle ja tema partei küllaltki NATO-vastast retoorikat, millega ta ühe osa PKP valijatest enesele võitis. Lisaks avaldas Nõukogude Liidu propaganda hulk positiivseid kirjutisi De Gaulle'i kohta ning survestas isegi Prantsuse kommuniste viimast mitte kritiseerima¹⁵⁵. PKP jaoks resulteerus see sõjajärgse halvima valimistulemusega. Seega on alust oletada, et mainitud perioodil võis Nõukogude Liit endale sobiva geopoliitilise tulemuse jaoks Lääne-Euroopa kommuniste juba ohverdada.

Juhtum näitab, et pigem panustas Moskva juba De Gaulle'i peale, et Prantsusmaa lääne mõjusfäärist eemaldada ja NATO-st välja viia, kuna seesugust stsenaariumi peeti realistlikumaks. Täpselt samasugust suhtumist oli seejuures võimalik ka stalinismiperioodil näha, kui Nõukogude Liit hoidis, enne Tito kõrvalekaldumist, Trieste linna küsimuses Jugoslaavia poolele¹⁵⁶. Moskva jaoks olid Lääne-Euroopa kommunistide soovid seega juba algusest peale teisejärgulised ning see muster jätkus.

Samal perioodil leidis aga aset positiivne tendents Nõukogude Liidult saadud rahastamise osas, millega Lääne-Euroopa kommunistlikke parteisid toetati. Salajane rahastamine sai alguse tegelikult juba Stalini ajal, kuid Hruštšov tõi sellesse tõusu¹⁵⁷. Toetusrahade salajane jagamine käis enamasti NLKP KK rahvusvahelise osakonna kaudu, mille esimeheks alates 1955. aastast oli Boriss Ponomarjov¹⁵⁸. Toetusfondi kaudu rohkem kui kahekordistus näiteks rahastus IKP-le, mis 1956. aasta 2,5 miljonilt dollarilt jõudis juba 1958. aastal 5,2 miljoni dollarini¹⁵⁹. Ressursid selleks hankis NSV Liit enamasti ise, kuid samas kohustati sellega ka Kremli mõju alla kuuluvaid Ida-Euroopa riike looma suuremat ühtsust¹⁶⁰. Muidugi said rahastuse osaliseks ka teised kommunistlikud parteid. Oluliseks osutus seejuures partei suurus, kuid veelgi enam selle kaaluks koduriigi poliitikas. See faktor näib seletavat ka tõsiasi, miks Nõukogude Liit tegi enda suurima, 6,5 miljoni dollarise toetuse IKP-le just 1976. aastal, mil kommunistid peaaegu valimisvõidu oleksid saanud¹⁶¹.

Rahastamise eesmärgiks ei olnud parteide puhul enamasti küll nende revolutsioonilisuse toetamine, kuid samas on teada, et Moskva abistas teisi äärmusvasakpoolseid organisatsioone, kes selle enda eesmärgiks seadnud olid. Teataval juhul avaldas seesugune tegutsemine lausa

¹⁵⁵ Bracke. Jorgensen. West European Communism after Stalinism, lk 20.

¹⁵⁶ Service. Seltsimehed, lk 322.

¹⁵⁷ Samas, lk 291.

¹⁵⁸ Service. Külma sõja lõpp, lk 123.

¹⁵⁹ Bracke. Jorgensen. West European Communism after Stalinism, lk 44.

¹⁶⁰ Service. Külma sõja lõpp, lk 124.

¹⁶¹ Wasserstein. Barbarism and Civilization, lk 642. – kontrolli.

tagasilööke ning segadust, kui Nõukogude Liidu käest toetust saanud Punased Brigaadid Aldo Moro tapsid ning sellega IKP plaanid Itaalia valitsusse saamiseks nurjasid.¹⁶²

2.5 Praha kevad, eurokommunism ja suhete hääbumine Moskvaga

1968. aasta Praha kevad oli lääneeurooplastest kommunistidele järgmiseks suureks pettumuseks ja seda isegi nendele, kes 1956. aasta Ungari sündmusi eelnevalt õigustada olid üritanud. Itaalia kommunistidele avaldas sündmus suurt mõju ning esimest korda asusid osad Lääne-Euroopa kommunistlikud parteid ka Nõukogude Liidu suuremaid poliitilisi samme hukka mõistma. PKP tegutses aga ikka veel vaoshoitult ning ei tõtanud tšehhide kaitseks midagi ütlevat. Samas võib siinkohal esmakordselt näha seda, kuidas ka Itaalia ning Prantsusmaa kommunistlikud jõud Nõukogude Liidule nõustamist ning juhiseid anda proovisid, kuna 1968. aasta juulis kohtuti eraldi viimase esindajatega ning soovitati otsesest vägivallast hoiduda.¹⁶³

Tulunud katsed näitasid aga seda, et Lääne-Euroopa kommunistlikud parteid peavad alates nüüdsest iseseisvalt edasi arenema, enda maine hoidmiseks Nõukogude Liidust distantseeruma ning kommunismi üldisemalt reformima. Just sellisest eeldusest sai alguse eurokommunism. Väiksemaid katseid omavahelisi sidemeid tihendada algatati tegelikult IKP ning PKP vahel ka 1965. aastal, kui nende esindajad esimest korda omavahel Genfis kohtusid, kuid 1976. aasta 3. juunil Pariisi toimunud eurokommunismi ühiskonverents oli suurem ning sisulisem muutus¹⁶⁴.

Moskvale ei meeldinud sündmused kuidagi. Samal konverentsil võttis sõna näiteks NLKP KK rahvusvahelise osakonna esimehe asetäitja, professor Wadim Sagladin ning väitis, et lääneeurooplastest kommunistid on juba imperialistide mõju alla sattunud ning kommunistlike jõudude üksmeele purustamine on neil seega õnnestunud¹⁶⁵. Samas ei jäänud Lääne-Euroopa kommunistlikel parteidel enam palju muud üle. Suhe Moskvaga oli paljuski skisofreeniline, mille põhjustasid esiteks peasekretäride Stalini, Hruštšovi ning Brežnevi vahetused ja nende poliitikate eri suunitlused. Lisaks tegeles Kreml ka tihti skeemitamisega ning oli vajadusel vägagi nõus Lääne-Euroopa kommunistlike parteide huvisid enda suuremate eesmärkide ning võimaluste nimel ohverdama. Nad olid Moskva jaoks alates Kominformi loomisest „teisejärgulise“ tähtsusega ülemaailmses kommunismiliikumises.

¹⁶² Judt. Pärast sõda, lk 499 – 500.

¹⁶³ Bracke. Jorgensen. West European Communism after Stalinism, lk 28 – 29.

¹⁶⁴ Steinkühler. Eurokommunismus im Widerspruch, lk 257.

¹⁶⁵ Samas, lk 258.

Eurokommunistide programmis olevad muutused keskendusid revolutsiooniliste teeside hülgamisele ning avaldasid väljavaadet selleks, et sotsialismi loomiseks tuleb laialdast toetust saavutada rahulike meetmetega. Kokkupõrget proletariaadi ja kodanike vahel pidi vältima ning lisaks tuli ekspluateerivate jõudude vastu luua väikekodanlasi hõlmav antimonopoolne liit¹⁶⁶. Suuresti meenutavad need teesid IKP sõjajärgset tegutsemist, kuid sel korral oli oluline vahe selles, et enamik kommunistlike parteide tegevliikmeid nõustus eelmainitud muudatustega ja nägi selles viimast võimalust enda ideoloogia päästmiseks. Arvatavasti seetõttu saatis just kogemustega Itaalia kommuniste suurim edu eurokommunismi programmilisel rakendamisel, mis teistel enamasti saavutamata jäi. 1980. aastate alguses lõpetasid nad peaaegu kõik enda tähtsamad sidemed Nõukogude Liiduga ning asusid Poola Solidaarsust toetama ja Nõukogude sissetungi Afganistani kritiseerima¹⁶⁷. Prantsusmaa kommunistid jäid aga samal ajal veel kuni 1990. aastani Moskvaga seotuks¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Mandel, Ernest. Kritik des Eurokommunismus: Revolutionäre Alternative oder neue Etappe in der Krise des Stalinismus. Berlin: Olle & Wolter, 1978, lk 131 – 133.

¹⁶⁷ Kellmann. Die kommunistischen Parteien in Westeuropa, lk 117 – 119.

¹⁶⁸ Judt, Tony. The Burden of Responsibility: Blum, Camus, Aron, and the French Twentieth Century. Chicago: University of Chicago Press, 1998, lk 66.

Kokkuvõte

Lääne-Euroopa kommunistlike parteide eksistents on külma sõja aegses Euroopas mitmeid etappe läbima pidanud. Nagu uurimusest selgus ei olnud need poliitilised erakonnad aastakümnete jooksul pidevalt samasugused vaid läbisid mitmeid ideoloogilisi ning erakonnasiseseid muutusi. Suhtes Nõukogude Liiduga oli olustik samuti mitmekülgne. Lühidalt tegutsesid parteid sõjajärgses Lääne-Euroopas küllaltki iseseisvalt, kuid sunniti siis hiljem rangelt Moskva juhiseid järgima. Hruštšovi sulaaeg ning pingelõdvendus lääne-ida suhtes, mis ülemaailmselt aset leidis mõjutas selgelt ka Lääne-Euroopa kommuniste ning nende läbisaamist Nõukogude Liiduga. Õhkkond kahe osapoole vahel muutus vabamaks, kuid seda mitte kõikides küsimustes, mis lõpptulemusena kommunistidele mainekahju Lääne-Euroopas tekitas. Mitmes mõttes olid kontaktid Nõukogude Liiduga seega kaootilised ning skisofreenilised ning seda peamiselt juhtkondade vahetumiste tõttu Kremli või halvasti koordineeritud poliitiliste strateegiate pärast.

Valdavalt olid lääneeurooplastest kommunistid kuni 1970. aastate kesksaigani saabunud eurokommunismi lainele Nõukogude Liiduga tihedalt seotud, kuigi esimesed otsesemad lahkavõtmused said enda alguse juba pärast 1956. aasta Ungari ülestõusu. Läbiva tunnusena näib veel, et Nõukogude Liit oli oma suhtes küllaltki pragmaatiline. Moskva juhtkonda ei huvitanud tihti niivõrd Lääne-Euroopa kommunistliku partei iseärasused ideoloogias, kui nende võimalik potentsiaal enda koduriigi poliitilises sfääris. Antud asjaolust sõltus ka toetus, kuid samas tuleb arvestada, et avalik retoorika lubas kommunistlikus maailmaliikumises kõrvalekaldeid vähe, mis diskussiooni tekkimist ei soosinud. Veel oli Nõukogude Liit sageli nõus Lääne-Euroopa kommuniste ning nende huve suuremate geopoliitiliste eesmärkide nimel ohverdama.

1947. aasta maisündmused ning kommunistide välja heitmised eri valitsustest olid suuresti USA tegevuse ning mõjutuse tagajärjel põhjustatud. Tõenäoliselt oleksid kommunistlikud parteid ilma väliste mõjude sekkumist kauemat aega Itaalia ning Prantsusmaa valitsustes püsinud, kuid seda muidugi eeldusel, et viimased enda parteisisese stabiilsuse saavutanud oleks.

Edasist uurimist vajab teema aga Lääne-Euroopa kommunistlike parteide omavaheliste suhete, koostöö ning kokkusaamiste osas. Kommunistlik liikumine oli antud piirkonnas vägagi heterogeenne, mis erinevates suundades ja ideedes väljendus, kuid sellegipoolest üritasid nad teoreetiliselt suuremaks jõuks koonduda.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Allikad

Gramsci, Antonio. Forgas, David (koostaja). *The Antonio Gramsci Reader: Selected Writings 1916 – 1935*. London: Lawrence and Wishart, 1999.

Steinkühler, Manfred. *Eurokommunismus im Widerspruch: Analyse und Dokumentation*. Köln: Wissenschaft und Politik, 1977.

Thorez, Maurice. Duclos, Jacques (eessõna). *Rahva poeg*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.

Togliatti, Palmiro. Pozzoli, Claudio (koostaja). *Reden und Schriften: eine Auswahl*. Frankfurt am Main: Fischer, 1967.

Veen, Hans-Joachim. *Sozialismus, Kommunismus und die Integration Westeuropas*. Bonn: Ernst Knoth, 1978.

Kirjandus

Adereth, Maxwell. *The French Communist Party: A Critical History (1920-1984), from Comintern to „the Colours of France“*. Manchester: Manchester University Press, 1984.

Agosti, Aldo. *Communist Lives, Palmiro Togliatti: A Biography*. New York: I.B.Tauris, 2008.

Baldoli, Claudia. *A History of Italy*. New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Bell, David. Criddle, Byron. *The Decline of the French Communist Party*. – *British Journal of Political Science* 1989, kd 19, nr 4.

Bell, David Scott. Criddle, Byron. *The French Communist Party in the Fifth Republic*. Oxford: Clarendon Press, 1994.

Bracke, Maud. *Which Socialism? Whose Détente?: West European Communism and the Czechoslovak Crisis, 1968*. New York: Central European University Press, 2007.

Bracke, Maud. Jorgensen, Thomas Ekman. *West European Communism after Stalinism Comparative Approaches*. – European University Institute 2002.

Brogi, Alessandro. *Confronting America: the Cold War between the United States and the Communists in France and Italy*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2011.

Buttigieg, Joseph A. *The Legacy of Antonio Gramsci*. – boundary 2 1986 Duke University Press, kd 14, nr 3.

Callaghan, John. *The Plan to Capture the British Labour Party and its Paradoxical Results, 1947 – 91*. – Journal of Contemporary History, 2005, kd 40, nr 4.

De Grand, Alexander J. *The Italian Left in the Twentieth Century: A History of the Socialist and Communist Parties*. Indianapolis: Indiana University Press, 1989.

Delzell, Charles F. *The Italian Anti-Fascist Resistance in Retrospect: Three Decades of Historiography* – The Journal of Modern History, 1975, kd 47, nr 1.

Dickie, John. *Cosa Nostra: Sitsiilia maffia ajalugu*. Saku: Olion, 2006.

Duggan, Christopher. *A concise history of Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, teine trükk, 2014.

Ellwood, D.W. *The 1948 Elections in Italy: a cold war propaganda battle*. – Historical Journal of Film, Radio and Television, 1993, kd 13, nr 1.

Fantoni, Gianluca. *After the Fall: Politics, the public Use of History and the Historiography of the Italian Communist Party, 1991-2011* – Journal of Contemporary History, 2014, kd 49, nr 4.

Ferguson, Niall. *Maailmasõda: XX sajandi konflikt ja lääne allakäik*. Tallinn: Varrak, 2008.

Fülberth, Georg. *KPD und DKP 1945 – 1990: Zwei Kommunistische Parteien in der Vierten Periode Kapitalistischer Entwicklung*. Heilbronn: Distel, 1990.

Ginsborg, Paul. *A History of Contemporary Italy: Society and Politics 1943 – 1988*. London: Penguin Books, 1990.

Granville, Johanna. *Hungarian and Polish Reactions to the Events of 1956: New Archival Evidence*. – Europe-Asia Studies, 2001, kd 53, nr 7.

Hogan, Michael J. *The Marshall Plan: America, Britain, and the reconstruction of Western Europe, 1947 – 1952*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Johnson, R.W. *The Long March of the French Left*. London: Palgrave Macmillan, 1981.

Judt, Tony. *The Burden of Responsibility: Blum, Camus, Aron, and the French Twentieth Century*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.

- Judt, Tony. Pärast sõda: Euroopa ajalugu 1945. aastast. Tallinn: Varrak, 2007.
- Judt, Tony. Homans, Jennifer (toimetaja). When the Facts Change: Essays 1995 – 2010. London: William Heinemann, 2015.
- Kellmann, Klaus. Die kommunistischen Parteien in Westeuropa : Entwicklung zur Sozialdemokratie oder Sekte? Stuttgart: Klett-Cotta, 1988.
- Kogan, Norman. Italian Communism, the Working Class, and Organized Catholicism. – The Journal of Politics, 1966, kd 28, nr 3.
- Macridis, Roy. C. Hulliung, Mark. L. Contemporary Political Ideologies: Movements and Regimes. New York: Pearson Education, 1996.
- Mandel, Ernest. Kritik des Eurokommunismus: Revolutionäre Alternative oder neue Etappe in der Krise des Stalinismus. Berliin: Olle & Wolter, 1978.
- Mansbach, Richard. W. Bilateralism and Multilateralism in the Soviet Bloc. – International Organization, 1970, kd 24, nr 2.
- Montanelli, Indro. Cervi, Mario. Monticelli, Daniele (eessõna). Aldo Moro juhtum – Looming 2004, nr 31/32, Tallinn: Periodika.
- Nohlen, Dieter. Stöver, Philip. Elections in Europe: A Data Handbook. Baden-Baden: Nomos, 2010.
- Price, Roger. A Concise History of France. Cambridge: Cambridge University Press, kolmas trükk, 2014.
- Rice-Maximin, Edward. Reassessments of Fascism. – Journal of Contemporary History, kd 19, nr 4.
- Roberts, Geoffrey. Moscow and the Marshall Plan: Politics, Ideology and the Onset of the Cold War, 1947. – Europe-Asia Studies, 1994, kd 46, nr 8, Soviet and East European History.
- Rubenstein, Joshua. Stalini viimased päevad. Tallinn: Äripäev, 2016.
- Salvadori, Massimo (koostaja). European Liberalism. New York: John Wiley & Sons, 1972.
- Sassoon, Donald. One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century. London: I.B.Tauris, revised edition, 2010.

Service, Robert. Külma sõja lõpp 1985 – 1991. Tallinn: Varrak, 2017.

Service, Robert. Seltsimehed: Maailma kommunismi ajalugu. Tallinn: Varrak, 2007.

Stone, Dan (toimetaja). The Oxford Handbook of Postwar European History. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Zubok, Vladislav. Pleshakov, Constantine. Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev. Massachusetts: Harvard University Press, 1996.

Timmermann, Heinz. The cominform effects on Soviet foreign policy. – Studies in Comparative Communism, 1985, kd 18, nr 1.

Vahtre, Sulev (peatoimetaja). Pajur, Ago. Tannberg, Tõnu (tegevtoimetajad). Eesti Ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa, 2005.

Wasserstein, Bernard. Barbarism and Civilization: A History of Europe in Our Time. New York: Oxford University Press, 2007.

Internetilehed

Peroni, Irene. Fertility vote galvanises Vatican. BBC News, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4087420.stm>

Prantsusmaa rahvuskogu: Assemblée nationale, [http://www2.assemblee-nationale.fr/sycomore/fiche/\(num_dept\)/815](http://www2.assemblee-nationale.fr/sycomore/fiche/(num_dept)/815)

The miners' strike. BBC, http://www.bbc.co.uk/wales/history/sites/themes/society/industry_coal06.shtml

Summary

Western European Communist Parties and their Possible Contacts to the Soviet Union During the Cold War Period.

The Western European communist parties have been quite a unique entity during Cold War Europe. Part of what makes their existence special is the fact that, in politics, they had to operate on different levels. The parties themselves were legally acting political forces in their respected home countries but also had to consider the wishes of the Soviet Union. Additionally, during later decades of the Cold War, they also found the need to co-operate among themselves and make changes in ideology. This bachelor's thesis focuses mainly on the events of 1947 and the exclusion of the communists from various provisional governments in Western European countries. Additionally, much focus is given to the Cominform and its influences but also other relations between the Western European communist parties and the Soviet Union have been analyzed.

The first chapter of this thesis gives an overview of the seven communist parties, which are considered to be Western European. The second chapter analyzes the communication between the Soviet Union and the Western European communist parties, changes in relations during time and compared the ideologies of the parties to the classical communism in the Soviet Union.

After the immediate aftermath of the Second World War the Western European communist parties did experience a short but largely independent time period. It can be assumed that during this time, inside of the parties most of the members had revolutionary thoughts and goals, which were kept in check by the party leaders, who received their commands from Moscow. After 1947 this freedom was largely ended because of the creation of the Cominform, which resulted in a stricter discipline and unity, with no room for remarkable deviations due to Stalin's mistrust. Although changes were implemented by Khrushchev in 1956 the parties themselves were still quite stiff and very skeptical to any bigger changes in their actions and mentality.

The Prague Spring in 1968 resulted in a series of reconsiderations in party ideology, which ultimately led up to the birth of Eurocommunism and distancing from the Soviet Union. The results varied by party, because of the high heterogeneity in the Western European communist movement. The Italian Communist Party had considerable success, but the French Communist Party remained orthodox. Moscow had its considerations and was skeptical about the potential results of the developments but generally still had a pragmatic view of the situation. Supporting

bigger communist parties, which had more chances at being represented in a potential coalition government or sacrificing the Western European communists' goals for their own benefit.

In conclusion it can be said that the relations between the Western European communist parties and the Soviet Union were changing during times. Generally, Moscow did influence the parties in the west but only for a short period were they under something, which could be called a direct control or rule.

Lisad

Lühendid

BKP – Belgia Kommunistlik Partei

DKP - *Deutsche Kommunistische Partei* ehk Saksa Kommunistlik Partei

IKP – Itaalia Kommunistlik Partei

LKP – Luksemburgi Kommunistlik Partei

MKP – Madalmaade Kommunistlik Partei

PKP – Prantsusmaa Kommunistlik Partei

SBKP – Suurbritannia Kommunistlik Partei

SKP – Saksamaa Kommunistlik Partei

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Roman Kasak

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose
Kommunistlikud parteid külma sõja aegses Lääne-Euroopas ning nende võimalikud sidemed Nõukogude Liiduga

mille juhendaja on dots. Olaf Mertelsmann,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Roman Kasak

27.05.2019